68
8 B
6

XXV. 1.17.
T. 3.

5-10-6-11-

È rara e sorprendente quest'ancora senza "Aldus" nè "Aldi filii".
Il Renouard metta
"Venetiis Aldus": ma quest'Aldus qui non è detto. Il resto della descrizione di Renouard combina.

Bisognava piuttosto dire
"Venetiis Paulus Manutius" come risulta dalla Pref.ne
La pagina 138 è segnata per errore 139.

C. SALVSTII CRISPI

DE CONIVRATIONE CATILINAE, ET DE BELLO IVGVRTHINO.

Eiusdem orationes quædam ex libris historiarum.

Orationes contrariæ, quarum altera Salustio tribuitur, altera Ciceroni.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

INDEX RERVM MEMORABILI

Martialis Epi... gramm: lib: 14.
Hic erit ut prohibent doctorum corda mirari
Primus Romana Crispus in historia.

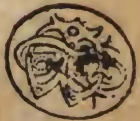

VENETIIS, M. D. LVII.

4

AD ANTONIVM TRIVLTIVM, CARDINALEM, PAVLI MANVTII IN HISTORIAM SALVSTII præfatio.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CVM omnes me literæ, omnisq; libero homine digna cognitio uehementer delectat, Antoni Triulti, Cardinalis amplis. tum uero pascor incredibili uoluptate, & afficior maiorem quendam in modum sensibus intimis, dum historiam tracto. quid enim potest esse iucundius? rerum interitus obliuio est. at eæ reuiuiscunt historia, cum in nostram memoriam reuocantur: quæq; multorum annorum spatio, multis abhinc seculis gesta sunt, ea nos, exiguo uolumine comprehensa, & tanquam in conspectu nostro posita, cognoscimus. Si sermonibus delectamur: resonat in scriptis hominum uox eloquentissimorum, nihil temere, nihil incomposite narrantium, omnia grauiter, suo quidque or-

dine, & loco. si consuetudine clarorum uirorum: uersantur, uetera legentes, cum regibus, cum principibus uiris, magnis in bello ducibus, sapientissimus rerump. rectoribus: ora ipsa mehercule, lineamenta, & formam non tam corporis, quàm animi, eorum, quos nunquam uidimus, uidemur tamen quasi præsentes intueri: quòd si recte instituendæ uitæ rationem ac doctrinam sequimur: usu maxime rerum quæritur prudentia: usus est, uel cum experimur ipsi, uel cum, experientibus aliis quid euenerit, obseruamus. nobis ipsis, experiri multa si uelimus, facile non licet. labore opus est, ac tempore: & fortuna tentanda; nec tentatur interdum sine periculo. commodius ergo, ac tutius, euentis aliorum examinandis, prudentia comparatur. id autem, profecto uides Antoni doctissime, ac sapientissime, proprium esse historiæ bonum: in qua patent fortunæ uicissitudines, regnorum mutationes, hominũ siue uitia, siue uirtutes: ex quibus, quæ uitanda nobis sint, quæ expetenda, nullo nostro periculo, nullo labore, sedentes in ocio docemur. atque hoc in

genere

genere Polybius inter Græcos, de nostris maxime is, cuius nunc libros tibi inscriptos emitto, Salustius excellit. euenta enim ita narrat, ut causas simul aperiat. ex quo oritur illa omnium pulcherrima scientia, ut, malorum, & calamitatum origine perspecta, nihil agamus, nisi quod ratio præscribit, omniaq; nostra consilia, omnes actiones ueterum exemplorum regula metiamur. Quæ cum sit omnium, qui annales antiquorum euoluunt, communis utilitas: alia quædam tua conditio est. habes enim historiam in familia tua: neque tibi, si quid inuenire uis egregium, & imitatione dignum, confugere ad libros necesse est, neque longius euagari, & quasi peregrinari animo, ac mente, more multorum. domo petas licet omnium uirtutum exempla. persequere maiores tuos cogitando. quæ fuerit eorum in pace iustitia, in bello uirtus, in omni fortuna moderatio, si attendes, nihil ad gloriam domesticam requires. iustus Aristides, prudens Themistocles, fortis Epaminondas: de Romanis multi, multis eximiisq; uirtutibus insignes. horũ alii facta dum legunt, bonas

artes ex eorum uita discunt, & ad eas-
dem res, eademq; studia laudis cupidita-
te rapiuntur. at tu refer animum ad tuos
maiores. eminere uidebis, instructũ egre-
giis artibus, Ioannem illum Iacobum
Triultium, magni animi, summi consi-
lii uirum, scientia rei militaris ætate sua
facile principem; præterea, iustum, libe
ralem, abstinentem, plane, præter de-
cus, & gloriam, nihil in uita cogitantem.
nam de laudibus Hieronymi, parentis
tui, quia tecum quasi loquor, ne seruire
tuis auribus uidear, nolo multus esse:
tantum dicam; quàm diu uixerit, Galli-
cam rem in bello floruisse; postea quàm,
hostium multitudine oppressus, fortiter
pugnans in acie perierit, concidisse. tan
tum in uno uiro momenti fuit, ac robo-
ris. Age, sint hæc, ut ita dicam, in cam
pestri quadam luce posita: quid? in ur-
be Roma, id est in omnium gentium ce-
leberrimo theatro, non spectata, proba-
taq; uehementer est trium tuæ gentis
Cardinalium doctrina, religio, sapien-
tia? ut Triultiorum nomine, multorum
uocibus in multas partes dissipato, non
ipsa tantum Roma, sed omnis Italia,
omnis,

omnis, ubi colitur humanitas, Europa personaret. omitto alios: sunt enim multi: nec tu quenquam ignoras. non enim sunt eximaginibus, aut ex illa colorum inani specie maiores tui cognoscendi: quærenda tibi facies tuorum non est. clari sunt ex recte factis: uirtute distinguuntur: cum alius in alia, in omnibus simul omnes enituerint. Quæ tu quoniam à primis annis ad hanc ætatem non modo cogitasti, uerum etiam uita ac moribus expressisti; propterea te, episcopatu Tolonensi iam antea insignitum, legationibus honestatum, primum Perusina, & Auenionensi, in quibus miram iustitiæ laudem tulisti, deinde ad regem Galliæ, & ad Venetam remp. ubi prudentiam, ubi grauitatem incredibilem præstitisti, proximis diebus Cardinalem creauit Paulus IIII. Pontifex omnium optimus, omniumq; maximus, iudicio præditus acerrimo in æstimandis hominum ingeniis, ac moribus, itaq; animatus, ut, quæ cuiusque meritis præmia debentur, ea libentissime, ac liberalissime persoluat. in quo nemo est, qui tuam animi singularem æquitatem, ac moderationem

uehementer non admiretur, ac laudet; qui ſummæ nuncium dignitatis, cum eſt ad te, multis præſentibus, allatus, ita ac ceperis, ut nemo, te commotum, nemo, ne leuiter quidem affectum, ex uultu, aut oratione, aut ullo corporis geſtu potuerit intelligere. ita patuit, quod ab inſipientibus ambigi, ac diſputari quandoque ſolet, bonis uiris uirtutem magis ipſam diligi, quàm uirtutis inſignia; honorem eſſe præmium recte agendi, finem non eſſe; magnos illos, ac præſtantes eſſe homines, qui laudabiliter ita uiuant, quaſi laudem percupiant, ita laudem, aut dignitatem excipiant, quaſi nihil minus antea cogitauerint. quod in te & animaduerſum eſt maxime, & obſeruatur quotidie magis. colere enim te quidem ſtudioſius, quàm antea, omnes uidentur: ipſe autem, qui antea fueras, idem omnibus es. nemo excluditur ſermone tuo, nemo congreſſu: tui omnibus copiam facis: eandem omnibus humanitatem oſtendis. Sequitur inſolentia fortunam: comes eſt rerum ſecundarum arrogantia. tu manſuetudinem amas: tu continentiam, tu benignitatem

perpetuo

perpetuo retines. iure ergo hoc etiam nomine Cardinalis es: iure habes hanc, quò tui te pro Petri ecclesia susceptι labores extulerunt, maximi sacerdotii dignitatem. et nunc tu quidem comitatu stipatus honestissimo familiarium tuorum, multo tamen insignior atque ornatior cohorte tuarum uirtutum, quæ tibi comites ubique sunt, Romam redibis expectatus, expetitusq;, columen futurus Christianæ reip. splendor sacri collegii, ornamentum familiæ tuæ. I, decus Italiæ, amor ac deliciæ bonorum omnium, diis bene iuuantibus ad eam urbem, quæ sola peregrinam uirtutem excipit, sola ornat honoribus, sola dominam facit rerum omnium humanarum. nos autem, quibus tuam iustitiam, tuam benignitatem ostenderas, læti tua dignitate, mœsti discessu, te prosequimur abeuntem optimis ominibus; fauemus animis, precamur linguis; uota prorsus eadem, quæ pro parentibus ac liberis nostris, pro tua salute suscipimus. Atque ego, in hac omnium eximia lætitia pariter & molestia, præcipuo quodam dolore diuellor; quia fato nescio quo meo contigerit,

tigerit, ut, quàm diu Venetiis fuisti, ego semper afflictus importuno morbo iacuerim: quo etiam nunc langueo: & ad morbum accedit ægritudo: quoniam quidem, aliis ad te adeuntibus, deq; ista dignitate gratulantibus, ipse excludor unus, nec possum meæ summæ erga te obseruantiæ præsenti officio satisfacere. hac tamen spe sustentor, quòd humanitas ac sapientia tua facile fortunam à crimine seiunget. consilio aliquid peccatur: accuses: iure feceris. culpam autem in iis rebus, quæ non à uoluntate nostra pendent, sapiens nemo unquam dixit esse: quare nec tu mihi, quia non ualeo, uitio dandum putabis: & hoc ipsum, quia, me non ualere, non tam corporis, quàm officii causa doleo, laudi etiam fortasse tribues. equidem habeo non uoluntatis modo testem, uerum etiam studii ac beneuolentiæ auctorem in te meæ, hominem honoratum, & cum omni uirtute excellentem, tum uero omnium, quos ego in uita uiderim, humanissimum, Petrum Carneseccum Protonotarium; qui te amat egregie, facitq; plurimi, tuasq; laudes utraque manu ad astra sæpe tollit.

uerum

uerum ego non id ſolum ſpecto, mea ut uni tibi pateat obſeruantia. illuſtrabo eam, ſi potero, meis aliquando ſcriptis, & patefaciam omnibus gentibus. interim, ut hæc tibi noſtra ex aliquo ſigno uoluntas illuceſcat, præclaram edo tuo cum nomine Saluſtii hiſtoriam: cui tu ſi locum dabis inter eos libros, qui ab oculis tuis abeſſe non ſolent; uigebit apud te noſtri memoria: quoties eam uidebis, toties animo tibi occurram; adero tibi ſæpe abſens; tacitus ſæpe tecum loquar; meq; eſſe de tuis familiaribus unum, de iis maxime, qui operam tibi aſsiduam præbent, qui tuo potiſsimum honori ſeruiunt, exiſtimabis. quod ut ita ſit, uehementer opto: &, ſi aſſequor, feram in cœlum iſtam humanitatem, colam animo, tuebor officiis, & imitabor, quantum potero: ſtudio certe, ſi minus re licebit, tibi ut ſatisfaciam, elaborabo.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS AC ORATORIBVS LATINIS.

C. Crispus Saluſtius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſium urbs à L. Sylla deuicta, atque vaſtata eſt, ut Romani annales referunt, ex nobili Saluſtiorum familia ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſeruauit. idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac ſtudium impendiſſe optimus diſciplinis. ſed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti ciuium mores uariis partibus, atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingeniis adeſſent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Saluſtius fatetur, uictum eius ingenium voluptatibus, facile ſuccubuit. itaque cum ad remp. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduerſa pertulit. nam tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas æſtuabat. Conſtat ex ueterum commentariis, Saluſtium ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudiis literarum accurato, tum maxime in ſcribenda hiſtoria. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum ſe appellauit, & ab eo edoctus eſt de ratione recte ſcribendi, ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Aſinium quoque Pollionem ſcribit ab eodem Prætextato eruditum, atque inſtructum. maxime autem M. Catonis ſtudioſus fuit: ex cuius commentariis uerba excerpſit, & uelut breuiarium ad uſum proprium habuit: quod Octauius quoque Aug. in epiſtola ad M. Antonium refert, in qua ipſum Antonium, ceu inſa-

insanientem increpat, quod ea scribere uellet, quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligant. sed interim ad Salustii commentarios. Historiam composuit de L. Catilinæ coniuratione contra Ro. Senatum, & item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario, & Sylla, necnon de Pompeio contra rè gem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Salústio absolutum traditur. & adhuc supersunt quædam, ueluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Salustii diligentia in historia describenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maxima solertia perlustrasse, quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Salustii diligentiam, atque studium commendauit. Sed & Gellius uir Romanus, qui ueterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Salustii oratione disserit. Elegãtia, inquit, Salustii uerborumq; facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehendere pleraque & obtrectare, in quibus plura inscite, aut maligne uellicant. quin & hunc proprietatis seruantissimum uocat. T. autem Liuiut tam iniquus Salustio fuit, sicuti ab Anneio Seneca scribitur, ut quædam, ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta, uelut depraua ta, & corrupta illi obiecerit. idq; ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fuscus dicebat, uerum putauit se facilius Salustium uincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Salustii scripta reprehenderet, quòd in iis nimia quidem affectatione

anti-

antiquitatem sequeretur. Fabius uero Quintilianus, uir maturo & graui iudicio, asseruit, oratione Salustii, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, presertim apud uacuas & eruditas aures. neque ueritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda historia apud Græcos principi, Salustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto, quo factum est, ut, cum plures uoluerint dicendi genus Salustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, ut merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. nam & Aruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Salustio tantum concessit, ut eius orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Salustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum uideri posset. quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, & ingenio nobiles, ut Cornelium Nepotem, Messalam & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur: Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeii libertum, satyras contra Salustium composuisse, eumq; mordaci & uirulento carmine laceraſſe, ut qui lurconem illum, popinionemq;, & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tũ uitaq; scriptisq; monstrosum, ac M. Catonis furem iueruditissimum. quod ipsum non alia ratione à Lenæo factũ creditur, quàm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret, quem uirum Salustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. itaque mirandũ non est, si tam acerbe, atq; satyrice libertus Lenæus contra Salustium aciem stili exacuit. Quantũ odii,

atque

atque inimicitiæ inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque uiolentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter uideri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabii auctoritate constet, eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab aliis, quàm à Salustio & Cicerone habites crediderint. Et sanè tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, ut paternam domum, uiuente adhuc patre, turpissima ratione uenalem haberet, quod illi inter alia uitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cæsum, ac data pecunia dimissum. qua ratione factũ est, ut M. Cicero appellare illum non dubitauerit, mensarium assectam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, ac tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, quam ratione, & publice & priuatim uixisse. nam & bis uocatus in iudicium & ad iudicum subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Ci.) stetit. Scribunt autem grãmatici ea de causa senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingẽti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Salustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris: ex qua dies factus, cum in urbem rediret, pretiosissimos, atque amœnissimos hortos in regione ad Malum punicum comparauit, ac Tiburti uillam. quæ à Cicerone itidem illi obiiciuntur. Neq; desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Salustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Coruino, uiro in eloquen-

tia clariſſimo, quod etiam ſuo loco ſcripſimus. Sciendum eſt fuiſſe plures Saluſtios. nam & Cneus à M. Tullio celebratur in Saluſtiorum familia inſignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris, quod ex iis epiſtolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum ſcribit. qua in re imprudenter quidam decepti ſunt, cum Saluſtii Empedoclea ignorarent, ut alibi demonſtraui. Sunt qui tradant, ad annum ſecundum & LX. eum uixiſſe, & in patria annis aliquot poſt obitum C. Cæſaris diem extremum obiiſſe: quod ex ueterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipſo Criſpo Romæ circumlatum eſt, ut multi teſtantur:

Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum,
Criſpus Romana primus in hiſtoria.

ERRATA CORRIGE SIC.

44. a. dato caſtra hoſtium certamen.
51. a. tempeſtate R. Numida.
53. a. ueluti cedentem
56. a. niſi cum odor, aut
58. b. arborum, & t, q. e, i, c. n. l, t. d. i, a. ſ. m. o
61. b. præterea iniquum
64. b. proxima eſt Numidiæ.
67. a. petenti regũ more,
68. b. uidetur. Metellus
69. a. ciuis ex Latio erat
80. b. autem aridus,
88. b. Vtica uenire.

C. SALVSTII CRISPI DE CONIVRATIONE CATILINAE.

OMNES homines, qui sese student praestare ceteris animantibus, summa ope niti decet, ne uita tam silentio transeant, ueluti pecora; quae Natura prona, atque uentri obedientia finxit. Sed nostra omnis uis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio magis utimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. quo mihi rectius esse uidetur, ingenij, quàm uirium, opibus gloriam quærere, &, quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formæ gloria, fluxa, atque fragilis est: uirtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, ui ne corporis, an uirtute animi, res magis militaris procederet. nam &, prius quàm incipias, consulto, &, ubi consulueris, mature facto opus est. ita utrunque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

corpus exercebant. etiam tum uita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. postea uero quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere; libidinem dominandi, causam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negocijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. quòd si regum, atque imperatorum animi uirtus in pace ita, ut in bello, ualeret: æqualius, atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quenque àminus bono transfertur. quæ homines arant, nauigant, ædificant, uirtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti uentri, atque somno, indocti, incultiq;, uitam sicuti peregrinantes transiere. quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemq; iuxta æstimo: quoniam de utraque siletur. Verum enimuero is mihi uiuere demum, atque frui anima uidetur, qui aliquo

quo negocio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. pulchrum est bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fieri licet. et qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & actorem rerum; tamen in primis arduum uidetur res gestas scribere: primum, quòd facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, ueluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, à studio ad remp. latus sum: ibiq; mihi multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia uigebant. quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque inuidia uexabat. igitur, ubi animus ex multis miseriis, atque periculis requieuit, &

mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decreui; non fuit consilium, socordia, atque desidia bonum ocium conterere, neque uero, agrũ colendo, aut uenando, seruilibus officijs intentum ætatem agere; sed, à quo incepto, studioq; me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi R. carptim, ut quæque memoria digna uidebantur, perscribere, eo magis, quòd mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. igitur de Catilinæ coniuratione, quàm uerissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam. L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauoq;. huic ab ado lescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibiq; iuuentutem suam exercuit. corpus patiens inediæ, algoris, uigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis loquentiæ, sapientiæ parum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Syllæ, libido maxima inuaserat

uaſerat reip. capiundæ: neque, id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. agitabatur magis magisq; in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memorauī. incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos peſſima ac diuerſa inter ſe mala, luxuria atque auaritia uexabant. Res ipſa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi, militiæq;, quo modo remp. habuerint, quantamq; reliquerint, utq;, paulatim immutata, ex pulcherrima et optima peſſima ac flagitioſiſſima facta ſit, diſſerere. Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Aenea duce, profugi, incertis ſedibus uagabantur; cumq; his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. hi poſtquam in una mœnia conuenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more uiuentes; incredibile memoratu eſt, quàm facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatisq; pollens uidebatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populiq; finitimi bello tentare: pauci ex

amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant. at Romani, domi, militiæq; intenti, festinare, parare; alius alium hortari; hostibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentesq; armis protegere. post, ubi pericula uirtute propulerant, socijs atque amicis auxilia portabant; magisq; dandis, quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, reip. consultabant. hi, uel ætate, uel curæ similitudine, patres appellabantur. post, ubi regium imperium, quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationemq; se conuertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere: magisq; ingenium in promptu habere. nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperq; his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriæ incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisq; in decoris armis,

&

& militaribus equis, quàm in scortis, atque con uiuiis, libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut ar duus erat, non armatus hostis formidolosus: uir tus omnia domuerat. sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bo nam famam, magnamq; nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant. gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero, celebrat, obscuratq;. Athenienſium res gestæ, sicuti ego exi stimo, satis amplæ, magnificæq; fuere, uerum aliquanto minores tamen, quàm fama ferũtur: sed, quia prouenere ibi scriptorum magna inge nia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tanta habetur, quantum uerbis ea potuere extollere præclara ingenia. at populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque, negocioſus maxime erat. ingenium ne

mo sine corpore exercebat. optimus quisque facere, quàm dicere, sua ab alijs bene facta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiæq; boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq; apud eos non legibus magis, quàm natura, ualebat. iurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercebant. ciues cum ciuibus de uirtute certabant. in supplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, æquitate, seq; remq; publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta hæc habeo; quòd in bello sæpius uindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quiq; tardius reuocati prælio excesserant, quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erãt; in pace uero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi, malebant. sed, ubi labore atque iustitia resp. creuit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes ui subacti; Carthago, æmula imperij Romani, à stirpe interiit; cuncta maria, terræq; patebant: sæuire fortuna, ac miscere omnia cœpit. qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant, ijs ocium, diuitiæ, optan-

dæ

dæ alijs, oneri miseriæq; fuere. igitur primo pecuniæ, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. nanque auaritia fidem, probitatem, ceterasq; artes bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasq; non ex re, sed ex commodo æstimare; magisq; uultum, quàm ingenium, bonum habere. hæc primo paulatim crescere, interdum uindicari. post, ubi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata; imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq; factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, & ignauus æque sibi exoptant. sed ille uera uia nititur: huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. auaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupiuit. ea quasi uenenis malis imbuta, corpus animumq; uirilem effeminat; semper infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sylla armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit,

buit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modstiam uictores habere; fœda, crudeliaq; in ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxurioſe, nimisq; liberaliter habuerat. loca amœna, uoluptaria, facile in ocio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insuuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa cælata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq; omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, uictoriæ temperarent. postquam diuitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina, atque humana promiscua; nil pensi, neque moderati habere. operæpretium est, cum domos atque uillas cognoueris, in urbium modum ædificatas,

ficatas, uisere templa deorum, quæ nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi uiri uicto res reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quæ, nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt; à priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiæ. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceteriq; cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres puditiciam in propatulo habere: uescendi causa, terra, mariq; omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat. eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat. In tanta, tamq; corrupta ciuitate, Catilina, id quod fa-

ctu

ctu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tanquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicunque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria dissipauerat; quiq; alienum æs grande conflauerat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique paricidæ, sacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, aut ciuili sanguine alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq; erant. quòd si quis etiam à culpa uacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisq; ceteris efficiebatur. sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, ut cuiusque studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, aliis canes, atque equos mercari, postremo neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosq; sibi faceret. Scio fuisse non nullos, qui ita existimarent; iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama ualebat. Iam

primum

primum adolescens Catilina multa nefanda stu pra fecerat cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi contra ius, fasq;. postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius, præter formam, nihil unquam bonus laudauit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, uacuam domum sceleſtis nuptijs fecisse. quæ quidem res mihi in primis uidetur causa fuisse facinoris maturandi. nanque animus impurus, diis, hominibusq; infestus, neque uigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color eius exanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, uultuq; uecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si causa peccandi in præsens minus suppetebat; nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per ocium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, sociisq; confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens

ingens erat; & quòd plerique Syllani milites, largius suo usi, rapinarum & uictoriæ ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendæ reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæq; res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinæ erant. igitur circiter cal. Iun., L. Cæsare, & C. Figulo cos. primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere. ubi satis explorata sunt, quæ uoluit; in unum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, & plurimum audaciæ inerat. eò conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Syllæ, Ser. filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius; præterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs & municipijs, domi nobiles. erant præterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis fauebat.

fauebat. quibus in ocio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio ualuisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm uerissime potero, dicam. L. Tullio, M. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sylla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio calendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium cædis transtulerunt.

Piso.

runt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quòd ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, aditen te Crasso; quòd eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus pro uinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq; clientes, uoluntate eius Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoraui, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare,

pellare, & cohortari, in abditam partem ædium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Nisi uirtus atque fides uestra satis spectata mihi foret: nequicquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem, sed, quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq; mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quæ mihi, bona, malaq; esse intellexi. nam, idem uelle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio uitæ futura sit, ni si nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit: semper illis reges, tetrarchæ uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, uulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus, si resp. ualeret, formidini essemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos sunt, aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula,

repulsas, iudicia, egestatem. quæ quousque tandem patiemini ò fortissimi uiri? non ne emori per uirtutem præstat, quàm uitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? uerum enimuero, prob Deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis est. uiget ætas: animus ualet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in extruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia ædificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant; tamen summa libidine diuitias suas uincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris æs alienum, mala res, spes multo asperior. denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea omnia uictoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis,

magis, quàm oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neque animus, neque corpus à uobis aberit. hæc ipsa, ut spero, uobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, & uos seruire magis, quàm imperare, parati estis. Postquam accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta mouere, magna merces uidebatur; tamen postulauere plerique, ut proponeret, quæ conditio belli foret; quæ præmia armis peterent; quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq; omnia, quæ bellum, atque libido uictorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, et omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo consule se initium agendi belli facturum. ad hæc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquenque nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos Syllanæ uictoriæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam

omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circuntulisse; inde, cum post execrationem omnes degustauissent, sicuti in solennibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum, atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. non nulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit L. Curius *natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia amouerant. huic homini non minor uanitas, quàm audacia, inerat. neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quòd inopia minus largiri poterat; repente glorians maria, montesq; polliceri cœpit; & minari interdum ferro, nisi*

L. Curij. Detectio coniurationis

ro, nisi obnoxia foret; postremo, ferocius agitare, quàm solitus erat. at Fuluia, ex insolentia Curij causa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ coniuratione, quæ & quo modo audierat, compluribus narrauit. ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. nanque antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. sed, ubi periculum aduenit, inuidia, atque superbia post fuere. Igitur, comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concusserat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumptam mutuam, Fesulas ad Manlium quendam portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines asciuisse sibi dicitur, mulieres alii quot etiam; quæ primo ingentes sumptus stupro corporis toleraverant, post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia urbana solici

tare, urbem incendere, uiros earum uel adiunge re sibi, uel interficere. sed in his erat Sempronia; Sempronia quæ multa sæpe uirilis audaciæ facinora commiserat. hæc mulier genere, atque forma, præterea uiro, ac liberis, satis fortunata fuit; literis græcis & latinis docta; psallere, & saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumẽta luxuriæ sunt. sed ei semper cariora omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, ut sæpius peteret uiros, quàm peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditũ abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum, posse uersus facere, iocum mouere, sermone ut uel modesto, uel molli, uel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annũ consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. nanque à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suũ

Antonium

Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne cõtra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaq; euenerant. Igitur C. Manlium Fesulas, atque in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Appuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere: hortari, uti semper intenti, paratiq; essent: dies, noctesq; festinare: uigilare: neque insomnia, neque labore fatigari. postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Læcam: ibiq; multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seq; ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consilijs multum officere.

Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam; quòd, Syllæ dominatione, agros, bonaq; omnia amiserat; præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerunque in atroci negocio solet, senatus decreuit, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum

more

more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi militiæq; imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. *cal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nunciabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Appulia seruile bellum moueri. igitur senatus decreto Q. Marcius Rex Fesulas, Q. Metellus Creticus in Appuliam, circumq; ea loca missi sunt. hi utrique ad urbem imperatores erant, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq; permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, seruo libertatem,* HS *centum, libero impunitatem eius rei, &* HS *ducenta millia. itemq; decreuere, uti gladiatoriæ familiæ*

liæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus, Romæ per totam urbem uigiliæ haberentur, eisq; minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia atque delicijs omissis, sibi, patriæq; diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. postremo, dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum uenit. tum M. Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentã, atque utilem reip. quam postea scriptam edidit. sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare à patribus cœpit, ne quid de se temere crederent: ea familia

familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: neque existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romæ. Ad hæc maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atque paricidam uocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse uoluens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, ceterisq;, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaq; belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit cum mandatis huiuscemodi. Deos, hominesq; testamur,

testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, uiolentia, atque crudelitate fœneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sœuitia fœneratorum, atque prætoris fuit. sæpe maiores nostri miserti plebis R. decretis suis, inopiæ eius opitulati sunt: ac nouissime, memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. sæpe ipsa plebs aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, à patribus secessit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem; quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; ne ue nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo maxime, ulti sanguinem nostrum, pereamus. Ad hæc Q. Marcius respondit: si quid à senatu petere uellent, ab armis discedant, Romam suppli-

ces

ces proficiſcantur : ea miſericordia , ac manſuetudine ſenatum , & populum R. ſemper fuiſſe, ut nemo unquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit . At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus , præterea optimo cuique literas mittit : ſe , falſis criminibus circumuentum, quoniam factionі inimicorum reſiſtere nequiuerit , fortunæ cedere , Maſſiliam in exilium proficiſci : non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet ; ſed uti reſp. quieta foret ; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur . Ab his longe diuerſas literas Q. Catulus in ſenatu recitauit ; quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat . earum exemplum infra ſcriptum eſt .

L. CATILINA Q. CATVLO. S.

EGREGIA *tua fides , re cognita , grata mihi , magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit . quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare : ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui : quam mediusfidius licet ueram cognoſcas . Iniurijs contumelijſq; concitatus, quòd fructu laboris , induſtriæq; meæ priuatus , ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum*

cauſam

causa pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solueré possem; cum & alijs nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæq; copijs persolueret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos uidebam; meq; falsa suspicione alienatum esse sentiebam. hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere uellem, nunciatum est mihi uim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum ciuitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus atque alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile uisum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi ocium, atque diuitiæ, quæ

prima

prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui seq; remq; publicam obstinatis animis perditum irent. nanque duobus senatus decretis, ex tanta multitudine neque præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta uis morbi, atque uti tabes plerosque ciuium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui consciі coniurationis fuerant; sed omnino cuncta plebs, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more suo uidebatur facere. nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia studeant; turba atque seditionibus sine cura aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno, sed urbana plebs ea uero præceps erat multis de causis. primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxime præstabant, item alij, qui per dedecora, patrimoniis amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. deinde multi, memores Syllanæ uictoriæ, quòd ex gregarijs militibus alios senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si uictoria in armis foret,

talia

talia sperabat. præterea, iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atq; publicis largitionibus excita, urbanum ocium ingrato labori prætulerat. eos, atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxima spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. præterea, quorum, uictoria Syllæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum expectabant. ad hoc, quicunque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari remp. quàm minus ualere ipsi, malebant. id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. nam, postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso cos. tribunicia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusq; ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando, magis incendere; ita ipsi clari, potentesq; fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus, sub specie reip. pro sua magnitudine. nanque, uti paucis uerum absoluam, per illa tempora quicunque remp. agitauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes,

tes, pro sua quisque potentia certabat: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utique uictoriam crudeliter exercebant. sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ; paucorum potentia creuit. hi magistratus, prouincias, aliaq; omnia tenere: ipsi innoxij, florentes, sine metu ætatem agere, ceteros q; iudicijs terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed, ubi primum, dubijs rebus nouandis, spes oblata est, uetus certamen animos eorum arrexit. quòd si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset: neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin, defessis, & exanguibus, qui plus posset, imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo usui bello foret. igitur P. Vmbreno

cuidam negocium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosq́; , si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq́; ære alieno oppressos; præterea, quòd natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatũ notus erat, atque eos nouerat. itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos uidet queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilij nihil esset; miserijs suis remedium mortem expectare: At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent; dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus Roma aberat. præterea Gabinium accersit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit: nominat socios, præterea

v. in fin. Gall. Jugurth.

terea multos cuiusque generis innoxios ; quo legatis animus amplior esset : deinde eos , pollicitos operam suam , domum dimittit . sed Allobroges diu in incerto habuere , quidnam consilii caperent . in altera parte erat æs alienum , studium belli , magna merces in spe victoriæ . at in altera maiores opes , tuta consilia , pro incerta spe certa præmia . hæc illis uoluentibus, tandem uicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangæ , cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur , rem omnem , uti cognouerant , aperiunt . Cicero , per Sangam consilio cognito , legatis præcepit , ut studium coniurationis uehementer simulent ; ceteros adeant ; bene polliceantur ; dentq; operam , uti eos quammaxime manifestos habeant. Lege Cic.

Iisdem fere temporibus , in Gallia citeriore , atque ulteriore , item in agro Piceno , Brutio , Appulia motus erat . nanque illi, quos ante Catilina dimiserat , inconsulte , ac ueluti per dementiam , cuncta simul agebant : nocturnis consiliis , armorum , atque telorum portationibus , festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor , ex S. C. causa cognita, in uincula coniecerat . item in citeriore Gallia C. Murena , qui ei prouinciæ legatus præerat . At Romæ Lentulus cum ceteris , qui principes

coniurationis erant. paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq; grauissimi inuidiã optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negociũ exequeretur. Sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosq;, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq; ui aggrederetur, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, nõ consulto, in tali periculo opus esse: seq;, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab

Lentulo,

Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negocium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui uenturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotonien sem mittit: ut Allobroges, prius quàm domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio literas ad Catilinam dat: quarum exemplum infrà scriptum est. Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis: & memineris, te uirum esse: consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hæc, mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in urbe parata esse, quæ iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio prætoribus imperat, ut in ponte Miluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit illis. homines militares, sine tumultu præsi-

dijs collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſident. poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio uenerunt; & ſimul utrinque clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit; deinde, ubi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptiniũ obteſtatus, quòd ei notus erat, poſtremo timidus, ac uitæ diffidens, uelut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit. quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia ſimul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe. porrò autem anxius erat, dubitans, in maximo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto opus eſſet. pœnam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, uocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Ceparium Terracinenſem; qui in Appuliam ad cõcitanda ſeruitia proficiſci parabat. ceteri ſine mora ueniunt: Ceparius, paulo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. conſul Lentulum, quòd prætor erat, ipſe manu tenens in ſenatum perducit; reliquos cum cuſtodibus in ædem Concordiæ uenire iubet.

iubet. eò senatum aduocat; magnáq; frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilij habuisset, primo fingere, alia dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetq;, se paucis ante diebus à Gabinio & Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Syllam, L. Vargunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coargunnt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: præterea, ab incenso Capitolio, illum esse uigesimum annum, quem sæpe ex prodigijs aruspices respõdissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti, abdicato magistratu, Lentulus, itemq; ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat,

Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere; uelut ex seruitute erepta, gaudium, atque lætitiam agitabat. nanque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maximè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Vulturtius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne cum Lentulus, & Cethegus, alijq; ex coniuratione deprehensi terrerent: eoq; magis properaret ad urbem accedere. quo & ceterorum animos reficeret; & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs

uitiis, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, uidebatur, plerique Crasso ex priuatis negocijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq; ea re postulant, uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decreuit, Tarquinij indicium falsum uideri; eumq; in uinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum à Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo susceptо malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassium ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi à Cicerone paratam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. nam uterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiusdam

transpada-

BIBLIOTECA NAZIONALE ROMA VITTORIO EMANUELE

transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quòd, extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare uictus discesserat. res autem opportuna uidebatur; quòd is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. sed, ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, singillatim circueundo, atque ementiendo quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; usque adeo, ut non nulli equites R. qui præsidij causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in uicis ad eum eripiendum solicitabant. partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, electos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cum telis ad se se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit,

uit, dispositis præsidijs; uti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. feciſſe. tum D. Iunius Silanus, primus ſententiam rogatus, quòd eo tempore conſul deſignatus erat, de ijs, qui in cuſtodijs tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreuerat: iſq; poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, pedibus in ſententiam Ti. Neronis iturum ſe dixerat; qui de ea re, præſidijs additis, referendum cenſuerat. ſed Cæſar, ubi ad eum uentum eſt, rogatus ſententiam à conſule, huiuſcemodi uerba locutus eſt. Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia uacuos eſſe decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt: neque quiſquam omnium libidini ſimul & uſui paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. ſi libido poſſidet; ea dominatur; animus nihil ualet. magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, atque populi, ira aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quæ maiores noſtri contra libidinem animi ſui recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſe geſ- Oratio Cæſaris.

se gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atque aduersa nobis fuit: sed, postquam bello confecto, de Rhodijs consultum est; maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuriæ, causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item, bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item uobis prouidendum est P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli, & ceterorum scelus, quàm uestra dignitas; ne ue magis iræ uestræ, quàm famæ, consulatis. nam si digna pœna pro factis eorum reperitur: nouum consilium approbo. sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat: ijs utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ uictis accideret, enumerauere: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ uictoribus collibuissent: fama, atque domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu

omnia

omnia compleri: sed, per Deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta, & tam atrox non permouit, eum oratio accendet. non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ uidentur: multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro uitam agunt, si quid iracundia deliquere; pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima fortuna minima licentia est. neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. sed plerique mortales postrema meminere, & in hominibus impijs, sceleris eorum obliti, de pœna disserunt, si ea paulo sæuior fuerit. D. Silanum, uirum fortem, atque strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq; modestiam uiri cognoui. uerum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena à rep. nostra uidetur. nam profecto aut metus,

aut

aut iniuria te subegit Silane, consulem designatum, genus pœnæ nouum decernere. de timore, superuacaneum est differere; cum præsertim dili gentia clarissimi uiri consulis tanta præsidia sint in armis. de pœna, possum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miserijs, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; ultra ne que curæ, neque gaudio locum esse. sed, per deos immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. an, quia grauius est uerberari, quàm necari? quid aut acerbum, aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius est: qui conuenit in minore negocio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in paricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit. ceterum uos P. C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex bonis initijs orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis & idoneis ad indignos & non idoneos transfertur.

Lacedæ-

Lacedæmonij, deuictis Athenienſibus, triginta uiros impoſuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo cœpere peſſimum quenque, & omnibus inuiſum indemnatum necare. ea populus lætari, & merito dicere fieri. poſt, ubi paulatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinoſe interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, ſeruitute oppreſſa, ſtultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Noſtra memoria uictor Sylla, cum Damaſippum, & alios eiuſmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iuſſit; quis non factum eius laudabat? homines ſceleſtos, & factioſos, qui ſeditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. ſed ea res magnæ initium cladis fuit. nam, uti quiſque aut domum, aut uillam, poſtremo uas, aut ueſtimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, ut is in proſcriptorum numero eſſet. ita illi, quibus Damaſippi mors lætitiæ fuerat, paulo poſt ipſi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quàm Sylla omnes ſuos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. ſed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia ſunt. poteſt alio tempore, alio conſule, cui idem exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per ſenatus decretum, gladium conſul eduxerit; quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabi-

tur?

tur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ unquam egere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum uidebatur, cum summo studio domi exequebantur. imitari, quàm inuidere bonis, malebant. sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, uerberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam resp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualuere; circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæq; leges paratæ sunt; quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in uinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus ualent: neu quis de his postea ad senatum referat, ne ue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum

tum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit. Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero, et cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse uidentur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil reliqui fit uictis. sed, per deos immortales, (uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quàm remp. fecistis) si ista, cuiuscunque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris ocium præbere uultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. sæpenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosq; mortales ob eam causam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius un-

E quam

quam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. ſed, ca tametſi uos paruipendebatis: tamen reſp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis moribus uiuamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi R. ſit; ſed, hæc, cuiuſcunque modi uidentur, noſtra, an nobiſcum una hoſtium futura ſint. hic mihi quiſquam manſuetudinem, & miſericordiam nominat? iampridem equidem nos uera rerum uocabula amiſimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo uocatur; eo reſp. in extremo ſita eſt. ſint ſane, quoniam ita ſe mores habent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericordes in furibus ærarij: ne illi ſanguinem noſtrum largiantur; &, dum paucis ſceleſtis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene & compoſite C. Cæſar paulo ante in hoc ordine de uita & morte diſſeruit, credo falſa exiſtimans ea, quæ de inferis memorantur: diuerſo itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidoloſa habere. itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, ipſos per municipia in cuſtodijs habendos, uidelicet timens, ne, ſi Romæ ſint, aut à popularibus coniurationis, aut à multitudine conducta, per uim eripiantur. quaſi

uero

uero mali atque sceleſti tantum modo in urbe, & non per totam Italiam ſint; aut non ibi plus poſſit audacia, ubi ad defendendum opes minores ſunt. quare uanum equidem hoc conſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. ſin in tanto omnium metu ſolus non timet: eo magis refert, me mihi, atque uobis timere. quæ de P. Lentulo, ceterisq; ſtatuetis; pro certo habetote, uos ſimul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. quanto uos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. ſi paululum modo uos languere uiderint; iam omnes feroces aderunt. nolite exiſtimare, maiores noſtros armis remp. ex parua magnam feciſſe. ſi ita res eſſet; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe ſociorum, atque ciuium, præterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis, eſt. ſed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla ſunt; domi induſtria, foris iuſtum imperium; animus in conſulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egeſtatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, ſequimur inertiam: inter bonos & malos nullum diſcrimen eſt; omnia uirtutis præmia ambitio poſſidet. neque mirum; ubi uos ſeparatim ſibi quiſque conſilium capitis; ubi domi uolupta

tibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. eo fit, ut impetus fiat in uacuam remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infestissimam Romano nomini ad bellum accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: uos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. næ ista uobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam conuertetur. Scilicet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam. immo uero maxime; sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini; uidelicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis sæpe periculis seruauere. non uotis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. uigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. ubi socordiæ te, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores. irati, infestiq; sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. uos, de crudelissimis paricidis quid statuatis, cunctamini?

Etamini? uidelicet cetera uita eorum huic scele ri obstat. uerum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dijs, aut homini bus unquam ullis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de Rep. habuissent. postremo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile paterer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba mea contemnitis: sed undique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alij intra mœnia: atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte. quo magis properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula uenerit; hiq; indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq; sint, cædem, incendia, aliaq; se fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq; parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq; senatus magna pars, sententiam eius laudant, uirtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios, increpantes, timidos uocant: Cato magnus, atque clarus habetur: sena

tus decretum sit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multaq; audienti, quæ populus R. domi, militiæq;, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negocia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ uiolentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse; eoq; factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum uitia sustentabat; ac, ueluti effœta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ uirtute magnus fuit. sed, mea memoria, ingenti uirtute, diuersis moribus fuere duo uiri, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire, non fuit consilium, quin utriusque naturam & mores, quantum ingenio posem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alij. Cæsar beneficijs, aç munificentia magnus habebatur: integri

tate

tate uitæ Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo, Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat, in altero malis pernicies. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, uigilare; negocijs amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus eius enitescere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiæ, & decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo uirtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat. eſſe, quàm uideri, bonus malebat. itaque, quo minus gloriam petebat, eo magis illam adſequebatur. Poſtquam, uti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit, conſul optimum factu ratus, noctem, quæ inſtabat, ante capere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quæ ad ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis præſidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per prætores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum aſcenderis ad læuam, circiter XII. pedes humi depreſſus. eum muni-

unt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq; suis exitium uitæ inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quisque uoluntarius, aut ex sociis in castra uenerat, æqualiter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, ut quenque casus armauerat, spa ros, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, modo Galliam uersus castra mouere; hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat, propediem magnas copias se habiturum, si Romæ sociij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat:

diabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri causam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romæ coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisq; , quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem adducit, eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit: quà illi descensus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium se clausum; in urbe res aduersas; neque fugæ, neque præsidij ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quamprimum confligere:

gere: itaque, concione aduocata, huiuſcemodi orationem habuit. Compertum habeo milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. ſed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, ſimul uti cauſam mei conſilij aperirem. Scitis equidem milites, ſocordia, atque ignauia Lentuli quantum ipſi, nobiſq; cladis attulerit; quoq; modo, dum ex urbe præſidia operior, in Galliam proficiſci nequiuerim. nunc uero, quo loco res noſtræ ſint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter à Gallia obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet: quocunque ire placet, ferro iter aperiendum eſt. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo ſitis; &, cum prælium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris ueſtris portare. ſi uincimus: omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. ſin metu ceſſerimus: eadem il-

la

la aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinæ uirtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. potuistis non nulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare. quia illa fœda, atque intoleranda uiris uidebantur, hæc sequi decreuistis. si hæc relinquere uultis; audacia opus est. nemo, nisi uictor, pace bellum mutauit. nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris; ea uero dementia est. semper in prœlio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum uos considero milites; & cum facta uestra æstimo: magna me spes uictoriæ tenet. animus, ætas, uirtus uestra me hortantur: præterea, necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne nos circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. quòd si uirtuti uestræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quàm, uirorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam uictoriam

hostibus

hostibus relinquatis. Hæc ubi dixit; paululum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, præterea ex gregarijs militibus optimum quenque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quòd prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumultus causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unumquenque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermeis, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. homo militaris, quòd amplius annos XXX tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor

cum

cum magna gloria in exercitu fuerat; pleroſque ipſos, factaq; eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. ſed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba ſignum dat; cohortes paulatim incedere iubet; idem facit hoſtium exercitus. poſtquam eò uentum eſt; unde à ferentarijs prælium committi poſſet; maximo clamore, infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; res gladijs geritur. ueterani, priſtinæ uirtutis memores, comminus acriter inſtare: illi haud timidi reſiſtunt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uerſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſaucijs arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare: ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exequebatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem prætoriam in medios hoſtes inducit; eos q; perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius & Feſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeq; cum paucis relictum uidet Ctilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibiq; pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum uero cerneres quanta audacia,

dacia, quantaq; animi uis fuisset in exercitu Catilinæ. nam fere, quem quisque pugnando uiuus locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria disiecerat, paulo diuersius, sed omnes tamen aduersis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans, ferociamq; animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus est. ita cuncti suæ hostiumq; uitæ iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut grauiter uulneratus discesserat. multi autem, qui è castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uoluentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. ita uarie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudium agitabantur.

C. SA-

C. SALVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTINO.

ALSO *queritur de natura ſua genus humanum; quod imbecil-*
F *la, atque æui breuis, ſorte potius, quàm uirtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque præſtabilius inuenias; magisq́; naturæ induſtriam hominum, quàm uim, aut tempus, deeſſe. ſed dux, atque imperator uitæ mortalium, animus eſt. qui ubi ad gloriam, uirtutis uia graſſatur; abunde pollens, potensq́;, & clarus eſt, neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, induſtriam, ceteraſq́; bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. ſin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis peſſundatus eſt, perniciosa libidine pauliſper uſus: ubi per ſocordiam uires, tempus, ætas, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accuſatur: ſuam quippe culpam auctores ad negocia transferunt. quòd ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumq́; etiam periculoſa, petunt: neque regerentur magis*

gis casibus, quàm regerent casus; & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent. nam uti genus hominum compositum è corpore, & anima est: ita res cunctæ, studiaq; omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc uis corporis, & alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaq; orta occidunt, & aucta senescunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiam ætatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliuꝫ in natura mortalium est, incultu, atque socordia torpescere sinunt; cum præsertim tam multæ, uariæq; sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiẽda uidentur: quoniam neque uirtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, utique tuti, aut eo magis honesti sunt. nam, ui quidem regere patriam, aut parentes, quanquam

& possis, & delicta corrigas, tamen importunum est; cum presertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaq; hostilia portendant. frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta, & perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex ijs negocijs, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de uirtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul à rep. ætatem agere, tanto, tamq; utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxima industria uidetur, salutare plebem, & conuiuijs gloriam quærere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales uiri idem adsequi nequiuerint; & postea, quæ genera hominum in senatum peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quàm ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiusq; commodum ex ocio meo, quàm ex aliorum negocijs, reip. uenturum. nam sæpe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros uiros solitos ita dicere: cum ma

iorum imagines intuerentur, uehementissime sibi animum ad uirtutem accendi: scilicet non eram illam, neque figuram tantam uim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregijs uiris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm uirtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, qui non diuitijs, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per uirtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. perinde quasi prætura, et consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq; processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetq;. nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum, & atrox, uariaq; victoria fuit: deinde, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est. quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit; eoq; uecordiæ processit, ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiæ finem faceret. sed prius quàm huiuscemodi

Propositio

rei

rei initium expediam, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisq; in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat; Massanisa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, uictis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium ualuit, populus R. quascunque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Massanisæ bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij, uitæq; eius finis idem fuit. deinde Micipsa filius eius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurtamq; Manastabalis fratris filiũ, quem Massanisa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus, non se luxui, neque inertiæ corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum æqualibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, o-

mnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in uenando agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ uirtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis magisq; crescere intelligit, uehementer eo negocio permotus, multa cum animo suo uoluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumq; ætatis, quæ etiam mediocres uiros spe prædæ transuersos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem uirum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quòd erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam

am mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaq; cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. ac sane, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio. quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq; eum in dies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenij solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiæ bono, honestoq; potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus regno Numidiæ potiretur: in ipso maximam uirtutem, omnia

Romæ uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnificé pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibiq; secreto monuit, ut potius publicé, quàm priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insueſceret: periculosé à paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita tua carus est: ut idem senatui, populoq; R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes uirum dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animũ suum; & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est; statimq; eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem uitæ adesse intelligeret, coram

ram amicis, & cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. Paruum ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam ut alia magna, et egregia tua facta omittam, nouissime rediens Numantia, me, regnumq; meum gloria decorasti: tuaq; uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ renouasti: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem uitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorq; te, ut hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quàm sanguine cõiunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt, uerum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio, & fide parantur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum uobis trado firmum, si boni eritis: sin mali, imbecillum. nam concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te Iugur

tha, qui ætate, & sapientia priores, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere uidetur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal colite, & obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum conuenere, ut inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. deinde tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, uix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerẽt, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi. nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit. nam ipsum illum tribus his

proximis

proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod uerbum in pectus Iugurthæ altius, quàm quisquam ratus erat, descendit. itaque ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atque eo modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesq; imperij singulis constitui. itaque tempus ad utranque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliò concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptusq; ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitq;, uti tanquam suam domum uisens eat: portarum claues adulterinas paret: nam uerè ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupere, diuersi regem quærere: dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clau-

sa

sa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillæ, quò initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem, omnesq; , qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & suis fortunis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed ubi res ad certamen uenit, uictus ex prælio profugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha patratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur in ocio, facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius usquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua spem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: queis præcipit, uti primum ueteres amicos magnis muneribus expleant: deinde

inde nouos acquirant: postremo, quencunque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere, & ex præcepto regis hospitibus, alijsq; quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, ut ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiendo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: ceterum ius, & imperium eius penes uos esse: simul eniterer domi, militiæq; quàm maximo usui esse populo R. uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in uestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem; Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio uestro, Massanisæ me nepotem, etiam à stirpe socium, atque amicum populi R. regno, fortunisq; omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum uenturus eram, uellem,

uellem potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia me posse à uobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem, sed, ea si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Ceteri reges, aut bello uicti in amicitiam à uobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem uestram adpetiuerunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius, quàm fortuna pendenda erat. Quorum progeniem uos P. C. nolite pati me nepotem Massinisæ frustra à uobis auxilium petere. Sed si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: quòd paulo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto. Tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syfacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. uos in mea iniuria

ria deſpecti eſtis. Heu me miſerum, buccine Micipſa pater beneficia tua euaſere? ut quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem feciſti, is potiſſimum ſtirpis tuæ extinctor ſit? Num quam ne ergo familia noſtra quieta erit? ſemper ne in ſanguine, ferro, fuga uerſabitur? Dum Carthaginienſes incolumes fuere, iure omnia ſæua patiebamur. hoſtes à latere: uos amici procul: ſpes omnis in armis erat. poſtquam illa peſtis ex Africa eiecta eſt, læti pacem agitabamus: quippe, queis nullus hoſtis erat, niſi forte quem uos iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha intoleranda audacia, ſcelere, atque ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atque eodem propinquo ſuo interfecto, primum regnum eius ſceleris ſui prædam fecit: poſt, ubi me ijſdem dolis nequit capere, nihil minus, quàm uim, aut bellum expectantem, in imperio ueſtro, ſicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem, & cooperium miſerijs effecit, ut ubiuis tutius, quàm in meo regno, eſſem. Ego ſic exiſtimabam P. C. uti prædicantem audieram patrem meum: qui ueſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere, cæterum ex omnibus maxime tutos eſſe. Quod in familia noſtra fuit, præſtitit, ut in omnibus bellis adeſſet uobis: nos uti per ocium tuti ſimus, in manu ueſtra eſt P. C.

Pater

Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus est: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, uos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curæ esse decet. nunc uero exul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quò accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob uestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monimenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Massanisa nos ita instituit P. C. ne quem coleremus nisi populum R. ne societa-

tes

tes, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in uestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum omnibus esse. uirtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda et obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tantum illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare uos singulos, ne quid de absente, incognita causa, statuatis. fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem hæc simulantem uideam: et aliquando aut apud uos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumq; miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quanquam tibi immaturo, &, unde minime decuit, uita erepta est, tamen lætandum magis, quàm dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & omnes has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio

trio regnò, rerum humanarum spectaculum præ beo: incertus quid agam; tuas nè iniurias perse quar, ipse auxilij egens; an regnò consulam, cu ius uitæ, necisq; potestas ex alienis opibus pen det. Vtinam, emori, fortunis meis honestus exi tus esset: ne uiuere contemptus uiderer, si defes sus malis iniuriæ concessissem. Nunc quoniam neque uiuere libet, neque mori licet sine dedeco re, P. C. oro uos per liberos, atque parentes ue stros, per maiestatem populi R. subuenite mi hi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati re gnum Numidiæ, quod uestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere. Post quam rex loquendi finem fecit, legati Iugur thæ largitione magis, quàm causa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sæuitiam suam, à Numidis interfectum: Adherbalem ultro bel lum inferentem, postquam superatus sit, queri, quòd iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Nu mantiæ cognitus esset: neu uerba inimici ante fa cta sua ponerent. Deinde utrique curia egredium tur. Senatus statim consulitur: fautores legato rum, præterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ uirtu tem laudibus extollere: gratia, uoce, denique om nibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua

quasi

quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum diuitijs carius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere uindicandam censebant, sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum, ceterum uitia sua callide occultans. is postquam uidit regis largitionem famosam, impudentemq́; , ueritus, quod in tali re fieri solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. uicit tamen in senatu pars illa, quæ uero pretium, aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrimè uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime accepit: dando & pollicendo multa perfecit, uti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem uia aggressus, plerosque capit: paucis carior fides quàm pecunia fuit. in diuisione regni, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agris uirisq́; opulen

Æmilius Scaurus.

tior, Iugurthæ traditur: illam alteram ſpecie, quàm uſu, potiorem, quæ portuoſior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal poſſedit. Res poſtulare uidetur, Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentes, quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ob ſolitudines minus frequentata ſunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampauciſſimis abſoluam. In diuiſione orbis terræ plerique in parte tertia Africam poſuere: pauci, tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum noſtri maris, et Oceani: ab ortu ſolis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. mare ſæuum, et importuoſum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus: cælo, terraq; penuria aquarum: genus hominum ſalubri corpore, uelox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro, aut beſtijs interiere. nam morbus haud ſæpe quenquam ſuperat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq; poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permiſti ſint: quanquam ab ea fama, quæ pleroſque obtinet, diuerſum eſt: tamen uti ex libris Punicis qui regis Hiempſalis

psalis dicebantur, interpretatum nobis est, utiq; rem sese habere cultores eius terræ putant, quampaucissimis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes asperi incultiq; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur: uagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus eius compositus ex uarijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis, hiq; alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paulatim per connubia Getulos sibi miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi uocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem, & Armenijs accesse-

re Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procnl ab ardoribus: hiq; mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorum paulatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea Numidiæ nomine propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coëgere; nomen, gloriamq; sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm Getuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: uicti omnes in gentem, nomenq; imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; urbes in ora maritima condidere: hæq; breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima

Cyrene

Cyrene est, colonia Thereων, ac deinceps duæ Syrtes, interq; eas Leptis: deinde Aræ Philenων: quem locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ urbes. cetera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare: post eos Aethiopas esse: deinde loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant populus R. per magistratus administrabat: Getulorum magna pars, & Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemq; nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum est. Postquam diuiso regno legati Africa decessere, & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese uidet; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ uenalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbel

lis, placido ingenio, opportunus iniuriæ: metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem, dolore permotum, iniurias suas manu uindicaturum, eamq; rem belli causam fore. At ille, quòd neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis quàm Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non, uti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, quà pergebat, urbes, agros uastare, prædas agere: suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum utriusque exercitus

xercitus consedit: & quia diei extremum erat, prœlium non est inceptum. sed ubi plerunque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini signo dato castra hostium inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntq;: Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit. et ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circunsedit: uineis, turribusq;, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum ab Adherbale Romam missos audiuerat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur: qui ambos reges adeant, senatus populiq; Romani uerbis nuntient, uelle, & cen sere eos ab armis discedere: ita seq;, illisq; dignum esse. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis, quòd Romæ dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: uirtute, non

malitia P. Scipioni summo uiro placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis uitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium se se prohibuerit: postremò de omnibus rebus legatos Romam breui se esse missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa mœnia circundat: turres extruit easq; præsidijs firmat: præterea dies, noctesq; aut per uim, aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, penuria rerum necessariarũ bellum non posse trahi; ex ijs, qui una Cirtam profugerant, duos maxime impigros delegit: eos multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, deinde Romam pergerent.

Numidæ

Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. literæ Adherbalis in senatu recitatæ sunt: quarum sententia hæc fuit. Non mea culpa sæpe ad uos oratum mitto P. C. sed uis Iugurthæ subigit, quem tanta libido extinguendi me inuasit, ut neque uos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia malit. itaque quintum iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque uestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: etiam ante expertus sum parum fidei miseris esse: nisi tamen intelligo illum, supra quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam uestram, & regnum meum sperare. Utrum grauius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiem psalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad uos. uerum nunc regnum uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum uerba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in senatu questus sum, uana forent potius,

Literæ Adherbalis.

potius, quàm miseria mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod uestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impijs eripite, per uos, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Massanissæ. His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. Sed ab ijsdem illis fautoribus regis summa ope enisum est, ne tale decretum fieret: ita bonum publicum, ut in plerisque negocijs solet, priuata gratia deuictum. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usi: in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. Hi, quòd in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Uticam adpulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quamocyssime ad prouinciam accedat, seq; ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum uenisse:

nisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebatur: uicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circundato, summa ui Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uictoriæ inuenturum. Quod ubi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, ut prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam uenit. ac tametsi senatus uerbis graues minæ nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Italici, quorum uirtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, uti se se, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum

excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negociatores promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpit; ijdem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. et ni C. Memmius tribunus pl. designatus, uir acer & infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, ut per paucos factiosos scelus Iugurthæ condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta uis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt. consules declarati sunt P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaq; , quæ bello usui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia uenum ire in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ijsq; , uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, ut omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant,

bant, senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus; ijq; decreuere, nisi regnum, ipsumq; deditum ueniissent, uti diebus proximis decem Italia decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius parato exercitu, legit sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ, bonæq; artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Regium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ sunt. Igitur Calpurnius in initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosq; mortales, & urbeis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq;, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat:

pugnauerat: tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq́; in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ pretio, aut gratia effecturum. postea uero quàm participem negocij Scaurum accepit; in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora inducię agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra uenit: ac pauca præsenti consilio locutus de inuidia sui facti, atque uti in deditionem acciperetur: reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit. deinde postero die quasi per Satyram legem, sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephanti XXX. *pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoq́; modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, & conuentus de facto consulis agitari:*

apud

apud plebem grauis inuidia: patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quòd is auctor, & socius bestiæ ferebatur, à uero, bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensq; fuit: decere existimaui unam ex tam multis orationem eius perscribere. ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi uerbis disseruit. Multa me dehortantur à uobis Quirites, ni studium reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum; ac maxime quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris est, nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum: quàm fœde, quamq; multi perierint uestri defensores: ut uobis animus ac ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis:

atque

atque etiam nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt, tamen obuiam ire factionis potentiæ animus subigit. certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: uerum id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est Quirites. Neque ego uos hortor, quod sæpe maiores uéstri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij eædem, uestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere; quicquid sine sanguine ciuium ulcisci nequit, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus uectigal pendere: penes eosdem & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. itaque postremo leges, maiestas uestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora uestra magnifice:

sacerdotia,

sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. Seruiære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt: uos Quirites in imperio nati, æquo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & ijdem superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos pl. alij quæstiones iniustas, plerique cædem in uos fecisse, pro munimento habent. itaque quàm quisque pessime fecit, tam maxime tutus est; metum à scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. quòd si tantam uos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neque resp. sicuti nunc, uastaretur: & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores uestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauere: uos pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo uehementius, quo maius dedecus est, parta amittere,

cum intelligetis aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem & concordiæ quæ spes est? Dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illi iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris, ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; uos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neque per uim socijs ereptæ pecuniæ. Quæ quanquam grauia sunt: tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas: proditum imperium uestrum est: domi, militiæq; resp. uenalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? Nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neque ego uos Quirites hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quàm recte fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. At hoc in rep. multo præstat beneficij, quàm maleficij immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc atque alia huiuscemodi sæpe dicendo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad

Iugurtham mitteretur: eumq́; , interpoſita fide publica , Romam duceret : quo facilius indicio regis , Scauri , & reliquorum , quos pecuniæ captæ arceſſebant , delicta patefierent . Dum hæc Romæ geruntur , qui in Numidia relicti à Beſtia exercitui præerant , ſecuti morem imperatoris ſui , plurima , & flagitioſiſſima facinora fecere . Fuere , qui auro corrupti , elephantes Iugurthæ traderent , alij perfugas uenderent : pars ex pacatis prædas agebant : tanta uis auaritiæ in animos eorum , ueluti tabes , inuaſerat. At Caſſius populi R. perlata rogatione à C. Memmio , ac perculſa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiſcitur : eiq; timido , & ex conſcientia diffidenti rebus ſuis , perſuadet , quoniam ſe populo R. dediſſet , ne uim , quàm miſericordiam eius experiri malit : priuatim præterea fidem ſuam interponit , quam ille non minoris , quàm publicam ducebat : talis ea tempeſtate fama de Caſſio erat. Igitur Iugurtha contra decus regium , cultu quammaxime miſerabili , cum Caſſio Romam uenit . Ac tametſi in ipſo magna uis animi erat , confirmatus ab omnibus , quorum potentia, aut ſcelere cuncta ea geſſerat, quæ ſupra diximus ; C. tamen Bebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius , & iniurias omnes munitus foret . At C. Memmius

Memmius aduocata concione; quanquam regi infesta plebs erat; & pars in uincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quàm irae consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare fidem publicam per sese inuiolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Iugurtha, uerba facit: Romæ, Numidiæq; facinora eius memorat: scelera in patrem fratresq; ostendit: quibus iuuantibus, quibusq; ministris ea egerit: quanquam intelligat populo R. tamen uelle manifesta magis ex illo habere: si uerum aperiat, in fide & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq; spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bebius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, uehementer accensa, terrebat eum clamore, uultu, sæpe impetu, atque alijs omnibus, quæ ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus ludibrio habitus, ex concione discessit: Iugurthæ, Bestiæq;, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam nomine

consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo & bono, quàm ex iure gentium Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quàm animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quàm uadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: ueritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, eò sæpe tacitus respiciens, postremo dixisse: urbem uenalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, aliaq; quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus est, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. at contra Iugurtha trahere omnia: & alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem: ac deinde metum simulare, instanti cedere: & paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mo-

ra consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis, quàm dolo crederent. sed postquam dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat, Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunicijs atrociter resp. agitabatur, P. Lucullus, & L. Annius tribunus pl. resistentibus collegis continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex hybernis in expeditionem euocat: magnisq; itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. quod quanquam & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum situm in prærupti montis extremo planities limosa hyemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, uineas agere, aggerem iacere: aliaq;, quæ cæpto usui forent, properare. at Iugurtha, cognita uanitate, atque imperitia

imperitia legati, subdole eius augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse quasi uitabundus per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis pepulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, ueluti cadentem insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die noctuq; exercitum tentabat: centuriones, ducesq; turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere, alij signo dato, locum uti desererent. quæ postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso cum multitudine Numidarum Auli castra circumuenit: milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis uis magna hostium cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus, transire ad regem: & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam uti defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit: eaq; Numidæ cuncti irrupere: nostri fuga fœda, plerique abiectis armis proximum collem occupauere: nox, atque præda castrorum, hostes,

quam eò uenit, quanquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lasciuia corruperat, & copia rerum, statuit nihil sibi agitandum. interea Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset; quiq; ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent; qui elephantos, quiq; perfugas tradidissent; itemq; qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebs, incredibile est memoratu, quàm intenta fuerit, quantaq; ui rogationem iusserit, decreuerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut

ipse

ipse in eo numero crearetur. sed quæstione exercitata aspere, uiolenterq; ex rumore, & libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est ocio, atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Romanus placide, modesteq; inter se remp. tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. sed ubi illa formido mentibus decessit: scilicet ea, quæ secundæ res amant, lasciuia atque superbia incessere. ita, quod in aduersis rebus optauerant, ocium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusq; fuit. nanque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abstracta sunt. resp. quæ media fuerat, dilacerata est. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis soluta, atque in multitudine dispersa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq; resp. agitabatur: penes eosdem ærarium, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphiq; erant: populus militia,

militia, atque inopia urgebatur, prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq; inuadere, polluere, & uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsam præcipitauit. nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permistio terræ, oriri cœpit. Nam postquàm Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, uindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, deinde paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. et sane Gracchis cupidine uictoriæ haud satis moderatus animus fuit. Sed bono uinci satius est, quàm malo more iniuriam uincere. igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro aut fuga extinxit:

pter bonas artes, tum maxime quòd aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumq; auctæ erant. sed ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: lingua, quàm manu promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium sine imperio, & modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copia militum auxilij, aut bonæ spei accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; & expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quàm maiorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam Albinus Auli fratris, exercitusq; clade perculsus, postquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis æstiuorum in imperio fuit, plerunque milites in Statiuis castris habebat: nisi cum dolor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed neque more militari uigiliæ deducebantur: uti cuique libebat, ab signis aberat. Lixæ permisti cum militibus diu, noctuq; uagabantur: & palantes agros uastare, uillas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certatim agitare: eaq; mutare

cum

cum mercatoribus uino aduecticio, & alijs talibus. præterea frumentum publice datum uendere, panem in dies mercari: postremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq; probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem uirum fuisse comperio, tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamq; moderatum. nanque edicto primum adiumenta ignauiæ sustulisse dicitur: ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum uenderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: præterea transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atque fossa munire: uigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo à delictis magis, quàm uindicando, exercitum breui confirmauit. interea Iugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nuncijs accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram

ram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq; uitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. ceterum palam, quæ ex uoluntate forent, regi nunciari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora, cultoresq; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant; parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus minus idcirco, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare: omnia illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrunque latus auxiliarios equites tri-

bunis legionum, & præfectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permisti uelites, quocunque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiæ inerat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens pernicioſior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo iti nere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum: ubi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis mul ti mortales. Huic consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negociatorum & commeatum iuuaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negocia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, libe rorumq; uitam, omnia Metello dedere. quos item consul uti priores illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postula bat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugur tha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit, (quippe

cui

cui uerbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati) coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spem uictoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli ante uenit. erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriens nomine Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuum XX. tractu pari, uastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, aliisq; generibus arborum, quæ humo arida, atque arenosa gignuntur. media autem planities deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq; edocet, quæ ageret. ipse propius montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores pri

Descrip[illegible] praesi[illegible]ikuel pra[illegible] parabat.

stinæ uirtutis & uictoriæ, sese, regnumq; suum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antea uictos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentiq; essent signo dato Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & uictorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. ad hoc uiritim, uti quenque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare: postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus ignarus hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter uirgulta equi, Numidæq; consederant, neque plane occultati humilitate arborum) & tamen quidnam esset, incerti: cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati. deinde breui cognitis insidijs, paulisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos

manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. sed ubi Numidas quietos, neque colle digredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus & parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuersis prœlijs iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant: at Iugurtha ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum uidet, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. deinde repente signo dato hostes inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars à sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse: instare, atque omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorũ etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio

ipsi modo eminus sauciabantur: neque contra ferendi, aut conserendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maxime diuersi. ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant; eà uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negocij uaria, incerta, fœda, atque miserabilis. dispersi à suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quenque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, atque ciues permisti, nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, ubi uidet Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor aduersus pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat: simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes uince-

re:

re: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quum cedentes tenderent: in armis omnia sita. sed ne Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare: quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores summi uiri certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; ut iam diei uesper aderat, aduerso colle sicuti præceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatiq; pauci interiere: plerosque uelocitas, et regio hostibus ignara tutata sunt. interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid ubique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedisse iam, & animo uacuum accepit, simulq; ex Iugurthæ prælio clamorem augeri, ueritus ne legatus, co-

gnita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quem diffidens uirtuti militum arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit: eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris uim magnam animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. et primo rati humum aridam uento agitari; post ubi æquabilem manere, et, sicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare uident: cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius uentum est, utrinque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborũ, atque ita dissectos circumueniri uident, fugã faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quatuor capti, reliqui omnes XL. numero interfecti. At Romani quanquam itinere, atque opere castrorum, & prælio fessi, lassiq; erant: tamen, quòd Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentiq; obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, uelut hostes aduentaret, alteri apud alteros formidinem

nem simul, & tumultum facere: & pene imprudentia esset admissum facinus miserabile, ni utrinque præmissi equites rē explorauissent. igitur pro metu repente gaudium exortum est. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum effert. Quippe res humanæ ita sese habent: in uictoria uel ignauis gloriari licet: aduersæ res etiam bonos detrectant. Metellus in ijsdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prælijs more militiæ donat, uniuersos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur ad cetera, quæ leuia sunt: parem animum gerant: pro uictoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurthæ ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. id ea gratia euenibat, quòd præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quò cuiusque animus fert, eò discedunt. neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent. igitur

tur Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari, quod nisi ex illius libidine geri non posset: præterea inimicum certamen sibi cum hostibus esse: minore detrimento illos uinci, quàm suos uincere: statuit non prœlijs, neque acie, sed alio more bellum gerendum. itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros uastat: multa castella, & oppida temere munita, aut sine præsidio capit, incenditq;: puberes interfici iubet, alia omnia militum esse prædam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negocia multo magis, quàm prœlium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, consilium capit: exercitum plerunque in ijsdem locis opperiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ prius quàm ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proxi

mos

mos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis rebus Metelli: ut sese, & exercitum more maiorum gereret: ut in aduersso loco uictor tamen uirtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, solicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti, omnibus modis festinare: cauere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. ita quò clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igne magis, quàm præda, ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterum quo fuga, atque formido latius crescerent, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: quà uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: po-

stremos

ſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in colles regredi: rurſus alijs, poſt alijs minitari: neque prælium facere, neque ocium pati, tantummodo hoſtem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari uidet, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare, ratus id, quod negocium poſcebat, Iugurtham laborantibus ſuis auxilio uenturum, ibiq; prælium fore. At ille quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, ut mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quod fallere nequibat, firmiſſimum erat. præterea pollicetur in tempore ſemet cum exercitu adfore. ita compoſitis rebus, in loca quammaxime occulta diſcedit, ac paulo poſt cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum. quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. eò cum delectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna uoce Sicceuſes hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare, ſi id fecerint: poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos,

ros. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. sed milites Iugurthini paulisper à rege sustentati, postquam maiore ui hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis uirisq; opulentum. igitur Metellus pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde signo dato undique simul clamor ingens exoritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intentiq; sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac modo murum suffodere, modo scalis aggredi, cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa uoluere, sudes, pila, præterea picem sulphure, & tæda mistam ardenti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa uulnerabant: pariq; periculo, sed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha

tha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in præſidio eraut, et omnia magis, quàm prælium, expectantibus, portã irrumpit. At noſtri repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus conſulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occiſi ſunt. ceterum ex omni multitudine non amplius XL. *memores nominis Romani, grege facto locum cepere, paulo quàm alij editiorem: neque inde maxima ui depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrari: ſin Numidæ propius acceſſiſſent, ibi uero uirtutem oſtendere, & eos maxima ui cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum accerrime rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem à tergo accepit: deinde conuerſo equo animaduertit fugam ad ſe uerſum fieri. quæ res indicabat populares eſſe. igitur equitatum omnem ad caſtra propere miſit, ac ſtatim C. Marium cũ cohortibus ſociorum, eumq; lacrymans per amicitiam, perq; remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu uictore, ne uè hoſtes inultos abire ſinat. ille breui mandata efficit. at Iugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alij ſuper uallum præcipitarentur, alij in anguſtijs ipſi ſibi properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit.*

cipit. Metellus, infecto negocio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die prius quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quà regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. neque diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, deinde cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem. ita expeditis peditibus suis, hostes pene uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna ui certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrime niti, neque alius in alio magis, quàm in se, spem habere: pariterq; oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis; auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrinque uolare. sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant,

remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduerteres: ac sicuti à suis audiri aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc, & illuc quasi uitabundi, aut iacientes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium uisere. ita illis studio suorum astrictis, repente magna ui murum aggreditur: & iam scalis aggressi milites, prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesq;, & ignem, præterea alia tela ingerunt. nostri primo resistere: deinde ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ sunt, qui superstéterant afflicti sunt: ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus, abeunt. denique utrinque prælium nox diremit. Metellus postquam uidet frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham niti nisi ex insidijs, aut de suo loco pugnam facere, & iam æstatem exactam esse, ab Zama discedit; & in ijs urbibus, quæ à rege defecerant, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. ceterum exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidæ, hyemandi gratia collocat.

collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde uadibus datis de Massiuæ nece clam iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat; deinde, fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisq;, & genti Numidarum optimè meritæ prouideat: omnibus prælijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpe iam & uirtutem militum & fortunam tentatam: caueat, ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. his, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui

Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, reguumq; suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorum et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. eorum magna pars uti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. igitur Iugurtha ubi armis, uirisq;, & pecunia spoliatus est, dum ipse ad imperandum Tisdrum uocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret; interdum ipse secum reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret: multis, magnisq; præsidijs nequicquam perditis, deintegro resumit bellum. et Romæ senatus de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ forte C. Mario per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruspex dixerat: proinde, quæ animo

mo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quã sæpissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum, præter uetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tantummodo gloriæ auidus. sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendijs faciundis, non Græca facundia, neque urbanis mundicijs sese exercuit: ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. ergo ubi primum tribunatum militm à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq; in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur ubi Marius aruspicis dicta eodem intendere uidet, quò cupido animi Marius.

hortabatur, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere à populo R. quod illi iure negaretur. postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur: respondit, ubi primum potuisset per negocia publica, facturum sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negociatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose simul & magnifice de bel

lo

lo loqui : dimidia pars exercitus si sibi permitte retur , paucis diebus Iugurtham in catenis habi turum : ab imperatore consulto bellum trahi , quòd homo inanis , & regiæ superbiæ , imperio nimis gauderet . quæ omnia illis eo firmiora uidebantur , quia diuturnitate belli res familiares corruperant : & animo cupienti nihil satis festinatur . erat præterea in exercitu nostro Numida quidam , nomine Gauda , Manastabalis filius , Massanisæ nepos , quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat , morbis confectus , & ob eam causam mente paululumimmutata . cui Metellus petenti more , ut sellam iuxta poneret , item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum , utrunque negauerat : honorem , quòd eorum modo foret , quos populus R . reges appellauisset : præsidium , quòd contumelioſum in eos foret , si equites Romani , satellites Numidæ traderentur . hunc Marius anxium aggreditur , atque hortatur , ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat : hominem ob morbos animo parum ualido secunda oratione extollit : illum regem , ingentem uirum , Massanisæ nepotem esse : si Iugurtha captus , aut occisus foret , imperium Numidiæ sine mora habiturum : id adeo mature posse euenire , si ipse consul ad id bellum missus foret . ita-

que & illum, & equites Romanos, milites, & negociatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur: simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat, ita Mario cuncta procedere. interim Iugurtha postquam omissa deditione bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaq; quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Iugurtha, pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea uoluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant (nam uulgus, uti plerunque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & ocio aduersum) deinde compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quòd is festus, celebratusq;

per

per omnem Africam ludum & lasciuiam magis quàm formidinem ostentabat, sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosq; militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, et sine imperio aggrediuntur. idem plebs facit, pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, consiliumq; ignorantibus tumultus ipse, & res nouæ satis placebant. Romani milites perculsi improuiso metu, incerti ignariq; quid potissimum facerent, trepidare. arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant, præsidium hostium, & portæ ante clausæ fugam prohibebant. Ad hoc mulieres, pueriq; protectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni, maliq;, strenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta asperitate sæuissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus. id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus intestabi-

lisq; uidetur. Metellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mœstus è conspectu abijt: deinde, ubi ira, & ægritudo permista sunt, cum maxima cura ultùm ire iniurias festinat. legionem cum qua hyemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paulo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis uiris fortissimis, atque miserrimis pœnas caperent: præterea prædam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quamarctissime pergere, & signa occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertere ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, ubi neque agros uastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites uident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesq; repente signo dato, alij uulgum effusum oppido cædere: alij ad portas festinare, pars turres capere, ira, atque spes prædæ amplius, quàm lassitudo posse. ita Vaccenses biduum

duum modo ex perfidia lætati, ciuitas magna, atque opulenta pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uerberatusq; pœnas capite soluit. nam is ciuis ex Collatia erat. per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuq; fatigare animum. denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem Nabdalsa. *nobilem, magnis opibus clarum, acceptumq; popularibus suis: qui plerunque exercitum ductare seorsum ab rege, & omnes res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerant: ex quo illi gloria, opesq; inuentæ. igitur utriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus est, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non uenit, metusq; rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne omisso uetere consilio nouum*

quæ-

quæreret ; literas ad eum per homines fideles mittit , in queis mollitiem , ſocordiamq́; uiri accuſare : teſtari deos , per quos iuraſſet : monere ne præmia Metelli in peſtem ſuam conuerteret. Iugurthæ exitum adeſſe : ceterum ſua ne, an uir tute Metelli periret , id modo agitari : proinde reputaret cum animo ſuo , præmia , an cruciatum mallet . ſed cum hæ literæ adlatæ ſunt , forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus , in lecto quieſcebat : ubi cognitis Bomilcaris uerbis , primo cura eum , deinde , uti ægrum animum ſolet, ſomnus cepit . erat ei Numida quidam negociorum curator fidus , acceptusq́; , & omnium conſiliorum, niſi nouiſſimi, particeps . qui poſtquam adlatas literas audiuit , & ex conſuetudine ratus opera , aut ingenio ſuo opus eſſe : in taberna culum introiuit : &, dormiente illo , epiſtolam ſuper caput in puluino temere poſitam ſumit, ac perlegit : deinde propere , cognitis inſidijs , ad regem pergit. Nabdalſa paulo poſt experrectus, ubi neque epiſtolam reperit , & rem omnem, uti acta erat , ex perfugis cognouit : primo indicem perſequi conatus , poſtquam id fruſtra fuit , Iugurtham placandi gratia accedit : dicit , quæ ipſe parauiſſet facere , perfidia clientis ſui præuenta : lacrymans obteſtatur per amicitiam, perq́; ſua antea fideliter acta , ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum

ſpectum ſeſe haberet. ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare, atque alijs multis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negocio ſeditio oriretur. neque poſt id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: ciues, hoſteſq; iuxta metuere: circunſpectare omnia, & omni ſtrepitu paueſcere: alio, atque alio loco ſæpe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine quaſi uecordia exagitari. igitur Metellus ubi de caſu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit; rurſus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatq;. Marium fatigantem de profectione, ſimul & inuitum & offenſum ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. et Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario miſſæ erant, cognitis, uolenti animo de ambobns ac ceperant. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in utroque magis ſtudia partium, quàm mala, aut bona ſua, moderari. præterea ſeditioſi magiſtratus uulgus exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arceſſere, Marij uirtutem in maius celebrare.

celebrare. denique plebes sic est accensa, uti opi
fices agrestesq; omnes, quorum res, fidesq; in
manibus sitæ erant, relictis operibus frequenta
rent Marium, & sua necessaria post illius ho
norem ducerent. ita perculsa nobilitate, post
multas tempestates nouo homini consulatus man
datur: & postea populus à tribuno pl. L. Man
lio Mancino rogatus, quem uellet cum Iugur
tha bellum gerere, frequens Marium iussit. sed
senatus paulo ante Metello Numidiam decreue
rat. ea res frustra fuit. eodem tempore Iugur
tha amissis amicis, quorum plerosque ipse neca
uerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij
ad regem Bocchum profugerant; cum neque bel
lum geri sine ministris posset, & nouorum fi
dem in tanta perfidia ueterum experiri periculo
sum duceret, uagus incertusq; agitabatur, ne
que illi res ulla, neque consilium, aut quisquam
hominum satis placebat: itinera, præfectosq;
in dies mutare: modo aduersum hostes, inter
dum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac
paulo post spem in armis habere: dubitare uirtu
ti, an fidei popularium minus crederet. ita, quo
cunque intenderat, res aduersæ erant. sed inter
eas moras repente sese Metellus cum exercitu o
stendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore pa
rati, instructiq; sunt: deinde prælium incipitur.

qua

qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum est: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatiq; : Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prælijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum per fugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. id oppidum magnum atque opulentum, ibiq; plerique thesauri, filiorumq; eius multus pueritiæ cultus erat. quæ postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam, flumenq; proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam loci etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirit ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris: eoq; imponit uasa cuiusque modi, sed pleraque lignea collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquæ portaret: diem, locumq;, ubi præsto forent, prædicit. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse su-

pra

pra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci uentum est, quò Numidis præceperat; & castra posita, munitaq; sunt: tanta repente cælo missa uis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superq; foret. præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi, eaq; res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curæ esse. deinde postero die contra, opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos credi derant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere: sed rex nihil iam Metello infectum credens: quippe qui omnia arma, tela, equos, locos, tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem, industria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus. simulabat sese negocij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per ocium ex opportunitate capi. at Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum uidet, uallo, fossaq; mœnia

nia circumuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, superq; aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani multo ante labore, prælijsq; fatigati, post dies quadraginta, quàm eò uentum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. hi postquàm murum arietibus feriri, resq; suas adflictas uident, aurum, argentumq;, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibiq; uino & epulis onerati, illaq; & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti præsidium, præfectumq; eò mitteret: Hamilcarem quendam hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere, aduersum quem neque imperia magistratuum, neque leges ualerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem, & illorum socios fore. nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant amicitiam, societatemq; rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, semper boni, fideleq; mansere, & cuncta à Bestia, Albino, Metelloq;

Obsidio AB.

telloq; imperata gnauiter fecerant, itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Missæ sunt eò cohortes Ligurum quatuor. & C. Annius præfectus. id oppidum ab Sidonijs conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos ueniisse: ceterum situm inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ prealta sunt: cetera, uti fors tulit, alia alia in tempestate uadosa. nam ubi mare magnum esse, & sæuire cœpit uentis, limum, arenamq;, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum legum, cultusq; pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebantur, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam, multi uastiq; loci erant. sed, quoniam in has legiones per Leptitanorum negocia uenimus, non indignum uidetur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie: neque

que flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quæ res eos in magno diuturnoq; bello inter se habuit. postquam utrinque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæq;, & alteri alteros aliquantum attiuerant, ueriti ne mox uictos, victoresq; defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænes erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium uentus coortus arenam humo excita uit, ea magna ui agitata, ora oculosq; implere solet: ita prospectu impedito morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt: criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos: conturbare rem, denique omnia malle, quàm uicti abire. sed cum Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, Græci optionem Carthaginiensibus faciunt: ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur, uel eadem conditione sese, quem in locum uel-

lent, proceſſuros. Philæni conditione probata, ſeq; uitamq; ſuam reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis fratribus aras conſecrauere, aliiq; illis domi honores inſtituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha poſtquam, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat: per magnas ſolitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq;, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſeruare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promiſſis ad ſtudium ſui perducit; queis adiutoribus regem aggreſſus, impellit, uti aduerſum Romanos bellum ſuſcipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq; fuit, quòd Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, fœdus, & amicitiam petitum. quam rem opportuniſſimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honeſta, atque inhoneſta uendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupſerat. uerum ea neceſſitudo apud Numidas, Maurosq; leuis ducitur: quia ſinguli pro opibus, quiſque quàmplurimas uxores, denas alij, alij plures habent: ſed reges eo amplius. ita animus multitud-

multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes uiles sunt. igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi fide data, & accepta Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentibus libidine imperitandi, queis omnia regna aduersa sint: tum sese, paulo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus uidebitur, ita Romanis hostem fore. his, atque alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captiuosq;, & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut capta urbe operæpretium fore; aut si dux Romanis auxilio suis uenisset, prælio sese certaturos. nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque uti sæpe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. interim Roma per literas certior fit, prouinciam

pag. 109.

Numidiam Mario datam. nam consulem factum antea acceperat. quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alij in superbiam uertebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quòd iam parta victoria ex manibus eripere tur. nobis satis cognitum est, illum magis bonore Marij, quàm iniuria sua excruciatum: neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quàm Mario, traderetur. igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ uidebatur, alienam rem suo periculo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere tam magnam copiam societatis, amicitiæq; coniungendæ, quæ potior bello esset: & quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: ómne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere; non deponi, nisi cum uictores uelint: proinde sibi, regnoq; suo consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis miscereret. ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copiæ fieret,

fieret, omnia conuentura. rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo sæpe ab utroque missis, remissisq; nuncijs tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum intactum trahi. at Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum uero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo uniuersos lædere: dictitare sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia. interim quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, socijsq; arcessere: præterea ex Latio fortissimum quenque, pleroſque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci: neque illi senatus, quanquam aduersus erat, de ullo negocio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia, neque plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli usum, aut studia uulgi amissurus. sed ea res frustra sperata. tanta libido cum Mario eundi pleroſque inuaserat. sese quisque præda locupletem fore, uictorem domum rediturum: alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paulum oratione

sua Marius arrexerat. nam postquam, omnibus quæ postulauerat decretis, milites scribere uult, hortandi causſa, simul & nobilitatem, uti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. deinde hoc modo disſeruit. Scio ego qui rites plerosque non ijsdem artibus imperium à uobis petere, & postquam adepti sunt, gerere, primo industrios, supplices, modicos esſe: deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. sed mihi contra uidetur. nam quo uniuersa resp. pluris est, quàm consulatus, aut prætura, eo maiore cura illam administrari, quàm hæc peti debere. neque me fallit, quantum cum uestro maximo beneficio negocij sustineam. bellum parare, simul & ærario parcere, cogere ad militiam eos, quos uolis offendere: domi, forisq; omnia curare: & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos, opinione Quirites asperius est. adhoc alijs, si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ: quas necesse est uirtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. et illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esſe: æquos, bonosq; fauere: quippe beneficia mea in remp. procedunt: nobilitatem inuadendi me quærere locum. quo mihi acrius

crius adnitendum est, ut neque uos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueta habeam. quæ ante uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti accepta mercede deseram, non est consilium Quirites. illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam uertitur. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. quæso, reputate cum animis uestris, num id mutari melius sit, ecquem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negocium mittatis hominem ueteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij, scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem sui officij. ita plerunque euenit, ut quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. at ego scio Quirites, qui postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, præposteri homines. nam legere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. comparate nunc Quirites me hominem nouum cum illorum superbia. quæ illi audire, & legere solent, eorum partem uidi, alia egomet gessi: quæ

si, quæ illi literis, ea ego didici militando. nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quenque generosum esse. ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis? nisi sese liberos quamoptimos uoluisse? Quòd si iure despiciunt me, faciant idem maioribus suis, quibus, ut mihi, ex uirtute nobilitas cœpit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, & innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. uerum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi uestros honores contemnant: ita hos petunt, quasi honeste uixerint. næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiæ uoluptatem, & præmia uirtutis. atque etiam cum apud uos, aut in senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam quanto uita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. et profecto ita se res habet. Maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur.

Huiusce

Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. uerum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete quàm iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est; quam certe peperisse, quàm acceptam corrupisse, melius est. equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cum omnibus locis me, uosq; maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem ex animi mei sententia lædere nulla oratio potest. quippe uera necesse est bene prædicet: falsam uita moresq; mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negocium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pœnitendum sit. Non possum, fidei causa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. hæ sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsiui. non sunt compositæ

posita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit. illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. neque literas Græcas didici. parum placebat eas discere, quippe quæ ad uirtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam: hyemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter, neque gloriam meam laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. nanque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. hæc, atque alia maiores uestri faciendo, seq;, & remp. celebrauere. queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit: & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos à uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram: uirtutem non reliquere, neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretij coquum,

quum, quàm uillicum, habeo. quæ mihi libet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis uiris ita accepi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibusq; bonis oportere plus gloriæ, quàm diuitiarum esse: arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æstimant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti uentri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. uerum non est ita. nam, ubi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi uiri, bonorum præmia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. nam, quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. deinde exercitus ibi est, locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix. nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. quamobrem uos; quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, et capessite,

capessite remp. neque quenquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine atque in prælio consultor idem, & socius periculi uobiscum adero, me, uosq; in omnibus rebus iuxta geram. et profecto, diis iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. etenim nemo ignauia immortalis factus est: neque quisquam parens liberis, uti æterni forēt, optauit; magis, uti boni, honestiq; uitam exigerent. plura dicerem Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent. nam strenuis abunde dictū puto. huiuscemodi oratione habita, Marius post quam plebis animos arrectos uidet, propere commeatu, stipendio, armis, aliisq; utilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, capitecensos plerosque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant; quòd ab eo genere celebratus, auctusq; erat; & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua cara, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum pretio honesta uidentur. igitur Marius cum ali quanto maiore numero, quàm decretum erat, in

Africam

Africam profectus, paucis diebus Uticam adue hitur. exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. nam Metellus conſpectum Marij fugerat, ne uideret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. ſed conſul expletis legionibus, cohortibuſq; auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onuſtum proficiſcitur. omnia ibi capta militibus donat: deinde caſtella, & oppida natura, & uiris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim noui milites ſine metu pugnæ adeſſe: uidere fugientes capi, aut occidi; fortiſſimum quenque tutiſſimum: armis libertatem, patriam, parentesq;, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quæri. ſic breui ſpatio noui, uetereſq; coaluere, & uirtus omnium æqualis facta. at reges ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuerſi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtes inuadi poſſe: Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſimis animis accipitur, plebi, patribuſq; poſtquam inuidia deceſſerat, iuxta carus. ſed Marius impigre, prudenterq; ſuorum, & hoſtium res pariter attendere, cognoſcere quid boni utriſque aut contra eſſet: explorare itinera regum, conſilia, & inſidias eorum

anteuenire

anteuenire. nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex nostris socijs prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumq; regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquam glorioſa modo, neque belli patrandi copiam cognouit, statuit urbes, quæ uiris, aut loco pro hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant, singulas circumuenire, ita ratus Iugurtham aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum. nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, uelle populi R. amicitiam: ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. sed consul, uti statuerat, oppida, castellaq; munita adire: partim ui, alia metu, aut præmia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. sed ubi illum procul abesse, & alijs negocijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus uisum est. erat inter ingentes solitudines oppidum magnũ, atque ualidum nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi

delissimi habebantur: muniti aduersum hostes, non mœnibus modo, & armis, atque uiris, uerum etiam multo magis locorum asperitate. nam præter oppido loca propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium ipsa pernicioſa, siti magis quàm alia re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumq;: nisi quòd apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idq; ibi, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerunque lacte, & ferina uescebantur, neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. cibus illis aduersus famem, atque sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo student, & quodcunque natum fuerat, iussu regis in loca

ca munita contulerant: ager autem aũidus, & frugum uacuus ea tempestate: (nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit. A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis, ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq; se prædabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item per turmas æqualiter distribuerat, &, ex corijs utres uti fierent, curabat, simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen uentum est, maxima uis utrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus sarcinis abiectis, aqua modo, seq;, & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq; totam itinere facto consedit. idem proxima facit. deinde tertia multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumulosum, à Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq; quàm occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed

ubi

ubi dies cœpit, & Numidæ nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. quæ postquam oppidani cognouere: res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti: alij omnes uenundati: præda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. postquam tantam rem peregit Marius sine ullo suorum incommodo, magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in uirtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quàm ullum mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit: plura deser-

ta propter Capſenſium miſerias igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. denique multis locis potitus, ac pleriſque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. nanque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq; regnum diuidebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, uno peranguſto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atque conſulto, præceps erat. quem locum Marius, quòd ibi regis theſauri erant, ſumma ui capere intendit: ſed ea res forte, quàm conſilio, melius geſta. nam caſtello uirorum, atque armorum ſatis magna uis erat & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusq;, & alijs machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrinque præciſum: uineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. nam cum hæ paulo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci; neque inter uineas ſine periculo adminiſtrare: optimus quiſque cadere, aut ſauciari: ceteris metus augeri. at Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteret ne inceptum, quoniam

am frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus fuerat. quæ cum multos dies, noctesq; æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum prœliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, deinde plures peteret, studio legendi paulatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit, more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ, intenti prœliantibus, aberant. exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. itaque propere adijt Marium: acta edocet: hortatur, ab ea parte, quà ipse ascenderat, castellum tentet: pollicetur sese ducem itineris: periculiq; nihil esse docet. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: quorum alij, uti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renun-

ciauere. consulis animus tamen paululum arrectus est. itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, numero quinque quamuelocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri parere iubet: & ei negocio proximum diem constituit. sed ubi ex præcepto tempus uisum est; paratis & compositis omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq; mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nisusq; per saxa facilior foret: super terga gladij, & scuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, simul & offensa, quo leuius strepereret. igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ uetustæ radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentia itineris leuare manu: ubi paulo asperior ascensus erat, singulos præ se inermes mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui uidebantur, potissimum tentare, ac sæpius eadem ascendens, descendensq;, deinde statim digrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq; fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quòd omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuncijs, quæ Ligus egerat, cognouit,

uit, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagitarijsq;, & funditoribus eminus terrere. at Numidæ, sæpe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur: sed pro muro dies, noctesq; agitare: maledicere Romanis: ac Mario uecordiam obiectare: militibus nostris Iugurthæ seruitium minari: secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq; prælio intentis, magna ui utrinque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo, cuncti armati, inermes; quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare: deinde super occisorum corpora uadere, auidi gloriæ certantes murum ascendere; neque quenquam omnium præda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum dum ea res geritur, L. Sylla quæstor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret exercitum, Romæ relictus erat. sed quoniam nos tanti uiri res admonuit,

idoneum uisum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, literis Græcis iuxta ac Latinis doctissime eruditus: animo ingenti, cupidus uoluptatum, sed gloriæ cupidior: ocio luxurioso esse; tamen ab negocijs nunquam eum uoluptas remorata, nisi quòd de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negocia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multiq; dubitauere, fortior, an felicior esset. nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, ut supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere sed ea properantius, quàm æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere:

tere: magis id laborare, uti illi quamplurimi deberent: ioca, atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus esse: neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu alium priorem pati: plerosque anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; carissimus factus est. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, et sibi utiles, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: prælij faciundi tempus adesse. quem ubi cunctari accepit, dubiumq; belli, atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsi q; Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiscentem, uix decima parte diei reliqua inuadunt; rati noctem, quæ iam aderat, & uictis sibi munimento fore, &, si uicissent, nullo impedimento, quòd locorum scientes erant; contra Romanis utrunque casum in tenebris difficilem fore.

Descriptio Belgij.

igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quàm signum, aut imperium ullum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque ullo more prælij, sed caterua tim, uti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidi improuiso metu, attamen uirtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant. pars equos ascendere, ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, peditesq; permisti cædere alios, alios obtruncare: multos contra aduersos acerrime pugnantes à tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma satis tegere; quòd hostes numero plures, & undique circunfusi erant. denique Romani ueteres, nouiq;, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostium uim sustentabant. neque in eo tam aspero negocio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quã ex fortissimis magis, quàm ex familiarissimis parauerat, uagari passim: ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, ubi confertissimi

simi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamq; dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati acrius instare. tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. quorum in uno castris parum amplo fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia, magna parte edita, & præcipiti, pauca munimenta quærebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis in unum contrahit: dein ~~cuneos~~ pleno gradu in collem subducit. ita reges loci difficultate coacti, prælio deterrentur, neque tamen suos longus abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circundato, effusi consedere. deinde, crebris ignibus factis, plerunque noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere pedibus, uocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugere, ac pro uictoribus sese agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uisu, magnoq; hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per uigilias solebant, canere:

canere: deinde, ubi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paulo ante somno captis, de improuiso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi uecordia, ceperat. denique omnes fusi, fugatiq;: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq; eo prælio, quàm omnibus superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito impedita fuga. dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neque tamen uictoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugæ, regionum scientißimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse,

se, laudare, increpare mœrentes. ipse armatus, intentusq; item milites cogebat, neq; secus atq; iter facere, castra munire, excubitum in portis cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super uallum in munimentis locare, uigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm uti militibus exæquatus cũ imperatore labor uolentibus esset. Et sane Marius illoq; aliisq; temporibus Iugurthini belli pudore magis, quàm malo exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri agebant: quòd à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias uocant, uoluptati habuisset: nisi tamen resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atque decore omnia sunt gesta. igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha undique simul speculatores citi sese ostendunt. quare hostis adesse intelligitur. sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham spes fustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim,

& quàm

& quam maxime confertis equis, ipse, alijq; Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus uenerant, obtruncare. dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadit. tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare: paulo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quàm fide nuncij, terrentur: simulq; barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere: iamq; paulum à fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus,

equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, quà uisus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. postea loci consul, haud dubie iam uictor, peruenit in oppidum Cirtham, quò initio profectus intenderat. eò post diem quintum, quàm iterum barbari male pugnauerant, legati à Boccho ueniunt: qui regis uerbis ab Mario petiuere, duos quamfidissimos ad eum mitteret: uelle de suo, & de populi R. commodo cum ijs differere. ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quanquam acciti ibant; tamen placuit uerba apud regem facere; uti ingenium aut aduersum flecterent, aut cupidum pacis uehementius accenderent. itaque Sylla, cuius facundiæ, non ætati, à Manlio concessum est, pauca uerba huiuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna nobis est lætitia, cum te talem uirum dij monuere, uti aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter

riter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. ad hoc populo R. iam à principio inopi, melius uisum est, amicos, quàm seruos, quærere: tutiusq; rati uolentibus, quàm coactis, imperitare. tibi uero nulla opportunior amicitia nostrâ: primum quòd procul absumus: in quo offensæ minimum est, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quòd parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam hominum satis fuit. atque hoc utinam à principio tibi placuisset: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quoniam per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum R. beneficijs uictum esse. nam, bello quid ualeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eam uastari à Mario, pati nequiuisse: præterea, missis ante Romam legatis, repulsum ab amicitia: ceterum ue

tera

tera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. dein, copia facta mittendi, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatu proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando, quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat; ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, et ingenia ualidissima erant. eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi licentiam illis ipsis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. deinde à latronibus Getulis in itinere circumuenti, spoliatiq;, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. eos ille non pro uanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit. quare barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nam etiam

etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter uolens; dona omnia in benignitate habebantur. igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq; sibi adsit, copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt: deinde, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum uerba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius ubi confecto negocio, quò intenderat, Cirtham redijt; de aduentu legatorum certior factus, illos, & Syllam ad se Vtica uenire iubet: item L. Bellienum prætorem præterea omnes undique senatorij ordinis, quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea inducia postulabantur. ea Syllæ, & plerisque placere: pauci uero ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles sæpius in aduersa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufione, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam erasse regem, &

Iugur-

Iugurthæ scelere lapsum deprecati sunt: amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriæ memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petiuit, ut Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negocijs consuleretur. is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum, Balearíorum: præterea sagitarij, & cohors Peligna cum uelitaribus armis, itineris properandi causa. neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti erant. sed in itinere quinto denique die Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllæ, alijsq; omnibus & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire: arma atque tela tentare: intendere: timor aliquantus, sed spes amplior: quippe uictoribus, & aduersum eos, quos sæpe uicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant. Volux aduenies quæstorem appellat: dicitq; se à patre Boccho obuiam illi simul, & præsidio missum. dein-

de eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei uesper erat; repente Maurus, incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitq; sibi à speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quàm, perditis quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ uitæ parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur: consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignesq; quamcreberrimos fieri, deinde prima uigilia silentio egredi iubet. Iamq; nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur: cum equites Mauri nunciant Iugurtham, circiter duum millium interuallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est: tum uero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere qui dicerent manu uindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent.

gererent: sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus peperciſſent, tanto tutiores fore: nec decere, quem manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere: in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hoſtes uertere. deinde Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Iouem maximum obteſtatus, ut ſceleris atque perfidiæ Bocchi teſtis adeſſet, caſtris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ, cui uidelicet ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet. ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & ſpes, opesq; eius omnes ex patre ſuo penderent; credere illum nihil auſurum palam, cum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optimum factu uideri, per media eius caſtra palam tranſire: ſeſe, uel præmiſſis, uel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negocio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improuiſo acceſſerant, dubio, atque hæſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. deinde paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam Aſpar nomine multum & familiariter agebat, præmiſſus ab Iugurtha, poſtquam Syllam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia.

erat præterea Dabar Massugradæ filius, ex gente Massanisæ, ceterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat, ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusq;. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ uellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimescceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumq; cum animo suo uoluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum: cetera occulte, aut nullo, aut quampaucissimis præsentibus. simul edocet, quæ responderentur. Postquam sicuti uoluerant, congressi: dicit se missum à consule uenisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi.

sed

sed ubi plerunque noctis processit: Sylla à Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuncius, sanctus uir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit. Nunquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. et me Hercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus, alijs ultro egomet opem tuli: nullius indigui: id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. fuerit mihi pretium aliquando eguisse tuæ amicitiæ: qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, sume: utere: &, quoad uiues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra uoles. nam, ut ego existimo, regem armis, quàm munificentia uinci, minus flagitiosum. ceterum de rep. uestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum populo R. nunquam paraui, neque factum uolui. fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. id omitto: quando uobis ita placet. gerite uti uultis cum Iugurtha bellum. ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare

Iugurtham sinam. præterea, si quid méq; uobisq; dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro se breuiter & modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique Regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum R. quoniam amplius armis ualuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm sua, retulisse uideretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos auerteret: queis & Iugurtha carus, & Romani inuisi erant. denique sæpius fatigatus, leniter ex uoluntate Syllæ omnia se facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus erat, quæ utilia uisa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem Iugurthæ legatum appellat: dicitq; sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum componi. quam ob rem regis sui sententiam exquireret. ille lætus in castra Iugurthæ uenit. deinde ab illo cuncta edo-

ctus,

ctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum: & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem uellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq; sibi Syllam traderet: cum talem uirum in potestatem habuisset; tum fore, uti iussu senatus, aut populi R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu uoluens, tandem promisit. ceterum dolo, an uero cunctatus, parum comperimus. sed plerunque regiæ uoluntates, ut uehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter læti, ac bonæ spei pleni esse. sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata uoluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multa agitauisse, uultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo uarius: quæ scilicet, tacente

ipso, occulta oris immutatione patefeciſſe. tamen poſtremo Syllam accerſiri iubet: & ex eius ſententia Numidæ inſidias tendit. deinde, ubi dies aduenit; & ei nunciatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quæſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. eodem Numida cum pleriſque neceſſarijs ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, undique ſimul ex inſidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Syllæ uinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Cæpione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illiq; & inde uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere: alia omnia uirtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam uinctum adduci nunciatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia. iſq; calendis Ianuarijs magna gloria conſul triumphauit. ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitæ.

ORATIO

ORATIO M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPVLVM R. EX LIBRIS HISTORIARVM C. Salustij Crispi.

CLEMENTIA, & probitas uestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduersus tyrannidem L. Sylla: ne aut ipsi, quæ non æstimatis, ea parum credendo de alijs, circumueniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere, atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quàm si peior, atque intestabilior metu uestro fuerit: quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideretis, in tutandis periculis magis, quàm ulciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari: qui dominationis in uos seruitium suum mercede dant, & utrunque per iniuriam malunt, quàm optimo iure liberi agere. præclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Luctatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores uirtute peperere, subuertenda. nam quid à Pyrrho, Annibale, Philippoq;,

lippoq́; & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuique sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principium, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira uertunt, quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia, in post futuros composuit. quis prius iniuria, quàm uita certasset: prauissimeq́; per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum uos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini. Agendum, atque obuiam eundum est Quir. ne spolia uestra penes illos sint. Non prolatandum, neque uotis paranda auxilia. nisi forte speratis per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. itaque illa quies, & ocium cum libertate, quam multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendum, aut imperitandum: habendus metus est aut faciendus Quirites. nam quid ultra? quæ ue humana superant? aut diuina impolluta sunt? Populus R.

paulo

paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusq́; , ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis, & egregijs factis à uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum: leges, iudicia, ærarium prouincia, reges, penes unum. denique neces ciuium, & uitæ licentiam, simul humanas hostias uidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne iuris reliqui aliud, quàm soluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui præmia turbarum quæro; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisq́; tuti in imperio eritis, nisi Vectius Picens, & scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorum illustrium, uastatam urbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam prædam, uænum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius uel maximum

mum est, non me, neque quenquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleraui-mus, manus conferenteis inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non pœnitet, ut & facta in gloria numeret, &, si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed uestra secordia, quam raptum iri licet, & quàm audeat, tam uideri felicem. nam præter satellites commaculatos quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, præter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulæ, Scyroq́; pessimis seruorum, diuitiæ partæ sunt. an quibus prælatus in magistratibus capiendis Fusidius, ancilla turpis, & bonorum omnium dehonestamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per

arma,

arma conditam à maioribus ſuis: utiq; iura, & iudicia ſibimet extorquerent: egregia ſcilicet mercede, cum relegati in paludes, & ſiluas, contumeliam, atque inuidiam ſuam, præmia pe nes paucos intelligerent. Quare igitur tanto ag mine, atque animis incedit? Quia ſecundæ res mire ſunt uitijs obtentui: quibus labefactatis, quàm formidatus antea eſt, tam contemnetur: niſi forte ſpecie concordiæ & pacis, quæ ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit. Neque aliter Romani P. eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebs, præda ciuilis acerbiſſima, ius iudiciumq; omnium rerum penes ſe, quod populi R. fuit. quæ ſi uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impoſitis: accipite ocium cum ſeruitio: & tradite exemplum poſteris ad populum R. ſuimet ſanguinis mercede circumueniendum. mihi, quanquam per hoc ſummum imperium ſatis quæſitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit cõſilium priuatas opes facere; potiorq; uiſa eſt periculoſa libertas quieto ſeruitio. quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene iuuantibus dijs, M. Aemilium conſulem, ducem, & auctorem ſequimini ad recipiendam libertatem.

Oratio

ORATIO PHILIPPI

IN SENATV.

MAxime uellem P. C. remp. quietam esse, aut periculis à promptissimo quoque defendi: denique praua incepta cõsultoribus noxæ esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat. postremo quæ pessimi, & stultissimi decreuere, ea à bonis & sapientibus facienda sunt. nam bellum, atque arma quanquam uobis inuisa, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc regitis. M. Aemilius omnium, flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit. uos mussantes, & retractantes, uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorũ uobis dignitatem, illi metũ detrahi, atque id iure. quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciã cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet eis, qui ad postremum usque legatos,

pacem,

pacem, concordiam, & alia huiuſcemodi decre uerunt, gratiam habeo peperiſſe. Immo deſpecti, & indigni rep. habiti, prædæ loco æſtimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem à principio, cum Etruriam coniurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus remp. lacerari uidebam, maturandum putabam, & Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum. ceterum illi, qui gentis Aemiliæ benefacta extollebant, & ignoſcendo populi R. magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum aiebant, & cum priuata arma opprimendæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes, aut patrocinia quærendo, conſilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis ſicarijs: quorum nemo diurna mercede uitam mutauerit. nunc eſt pro conſule cum imperio, non empto, ſed dato à uobis, cum legatis adhuc iure parentibus. et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſimi, flagrantes inopia, & cupiditatibus, ſcelerum conſcientia exagitati: quibus quies in ſeditionibus, in pace turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt, Saturnini olim, poſt Sulpicij, dein Marij, Damaſippiq; , nunc Lepidi ſatellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ:

Hiſpaniæ

Hiſpaniæ armis ſolicitatæ: Mithridates in latere uectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circunſpicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubuertendum imperium. quod uos oro, atque obſecro P. *C. ut animaduertatis, ne patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros procedere. nam ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An expectatis, dum, exercitu rurſus admoto, ferro, atque flamma urbem inuadat: quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quàm ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduerſum diuina, & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubuertendæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilij, inquies: hæc atque illa tentans metuit ocium, odit bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque interim abutitur ueſtra ſocordia. neque mihi ſatis conſilij eſt, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui uidemini intenta mala, quaſi fulmen, optare ſe quiſque ne attingat, ſed prohibere ne conari quidem. et, quæſo, conſiderate quàm conuerſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur: & eo boni malos facile*

anteibant:

anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt, uos in metu. quid expectatis nisi: forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio uiolasti. qui quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neque te prouinciæ, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge qua cœpisti, ut quammaturissime merita inuenias. uos autem P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini? & uerbis arma tentabitis? Delectus aduersum uos habiti: pecuniæ publicæ, & priuatim extortæ: præsi-

dia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. et quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quàm æquo, & bono sustentatum. nam qui turbas, & cædem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermes retinet: quæ uictis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius censet: ita illi à uobis pacem, uobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. frustra curant. Agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduersum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium uiris fortibus. adest nouus exercitus, & ad hoc coloniæ ueterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum

tum cum peſſimis, & hoſtibus reip. contrahi, ordinis auctoritatem ad urbem ducit: uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconſule, & ceteris, quibus imperium eſt, urbi præſidio ſint, operamq; dent, ne quid reſp. detrimenti capiat. Dictatura formula.

ORATIO C. COTTAE COS.

AD POPVLVM.

Q Virites, multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduerſa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: inq; his omnibus, neque animus negocio defuit, neque decretis labos: malæ ſecundæq; res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miſerijs cuncta mecum fortuna deſeruere. præterea ſenectus, per ſe grauis, curam duplicat: cui miſero, acta iam ætate, ne mortem quidem honeſtam ſperare licet. nam ſi paricida ueſtri ſum, & bis genitus hic, deos penates meos, patriamq;, & ſummum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus ſatis eſt, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos ſupplicia ſcelere meo uici: à prima adoleſcentia in ore ueſtro p̃uatus, & in magiſtratibus egi: qui lingua, qui conſilio

meo, qui pecunia uoluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum exercui: auidissimus priuatæ gratiæ maximas inimicitias pro rep. suscepi: qui uictus cum illa simul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem, uos Quirites rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturæ sunt: ut sine dedecore cum ciuibus, fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. consules nos fecistis Quirites domi, belliq; impeditissima rep. nanque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per monteis fuga, neque manu certa re possunt, neque utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis alumtur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quàm antea nauigamus. hæc si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuua communis asperior est, quare

quare indigna uobis, uobisq́; , & rep. incipitis? Atque ego , cuius ætati mors propior est , non deprecor , si quid ea uobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius , quàm pro uestra salute , finem uitæ fecerint . Adsum, en C. Cotta cos. facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere: uoueo , dedoq́; me pro rep. quam deinde cui mandetis , circunspicite . nam talem honorem bonus nemo uolet: cum fortunæ , & pacis , & belli ab alijs acti ratio reddenda , aut turpiter moriendum sit . tantummodo in animis habetote , non me ob scelus , aut auaritiam cæsum , sed uolentem pro maximis beneficijs animam dono dedisse . per uos igitur Quirites , & gloriam maiorum precor , tolerate aduersa , & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis , & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ , regna , maria , terræq́; asperæ , aut fessa bellis sint .

ORATIO MACRI TRIB. PL.

AD PLEBEM.

SI, Quirites, parum existimaretis, quid inter ius à maioribus relictum uobis , & hoc à Sylla paratum seruitium interesset ,

tereſſet, multis mihi diſſerendum fuiſſet, docendumq; quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebs ſeceſſiſſet, utiq; uindices parauiſſet omnis iuris ſui tribunos pl. nunc hortari modo reliquum eſt, & ire primum uia, qua capeſſandam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis ſolus impotens inani ſpecie magiſtratus pellere dominatione incipiam: quantoq; tutius factio noxiorum agat, quàm ſoli innocentes. ſed præter ſpem bonam ex uobis, quæ metum uicit, ſtatui certaminis aduerſa pro libertate potiora eſſe forti uiro, quàm omnino non certauiſſe. quanquam omnes alij creati pro iure ueſtro uim cunctam, & imperia ſua gratia, aut ſpe, aut præmijs in uos conuertere, meliusq; habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere. itaque omnes conceſſere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex ſpolijs ueſtris: cum interim more pecorum uos multitudo ſingulis habendos, fruendosq; præbetis, exuti omnibus quæ maiores reliquere: niſi quia noſmetipſi per ſuffragia, ut præſides olim, nunc dominos deſtinatis. itaque conceſſere illuc omnes: & mox, ſi ueſtra receperitis, ad uos redibunt plerique. rarus enim animus eſt ad ea, quæ placent, de-

fendenda

fendenda: cetera ualidiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo per gentibus possit, quos languidos, secordesq; pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media cos. aliter quàm metu iura quædam tribunis pl. restituit. Et quanquam L. Cincius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quàm uos iniuriæ pertæsum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum imposu erat seruitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sæuior Catulus: tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. Dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, uidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si prius, quàm uos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant: presertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in uobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quæ utrinque quæsita est: & erepta in posterum uis tribunicia, telum à maioribus libertati paratũ. quod ego uos moneo quæsoq;, ut animaduerta-

tis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, ocium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si uera & honesta flagitium superauerit, non est conditio. fuisset, si omnino quiessetis. nunc animum aduertite: & nisi uiceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebunt. quid censes igitur? aliquis uestrum subiecerit, primum omnium omittendum morem hunc, quē agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis: deinde ne uos aduirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo patricium magistratum libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores uestri parauere. quā uis Quirites in uobis sit, ut quæ iussa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe possitis. Iouem, aut alium quem deum consultorem expectatis? magna illa consulum imperia, & patrum decreta uos exequendo rata efficitis Quir. ultroq; licentiam in uos auctum, atque adiutum properatis. neque ego uos ultum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur: sed earum finem uolens, iure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem tantummodo, sed ne amplius sanguinem uestrum præbeatis censeo. gerant, habeantq; suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem,

tem, Sertorium, & reliquias exulum perſequantur cum imaginibus ſuis: abſit periculum, & labor, quibus nulla pars fructus eſt: niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia ueſtra pensantur: cum tamen qui his modis libertatem omnium æſtimauere, hi profecto non amplius poſſunt alimentis carere: nanque utilis exiguitate mors prohibetur. ſeneſcunt uires, ſic ut neque abſolui cura familiari tam parua res poſſit. at & ignauiſſimi quique tenuiſſima ſpe fruſtrantur: quæ tamen quamuis ampla, quoniam ſeruitij precium oſtentarent, cuius torpedinis erat decipi, & ueſtrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? nanque alio modo, neque ualent in uniuerſos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus eſt. itaque ſimul comparant delinimenta, & differunt uos in aduentum Cn. Pomp. quem ipſum, ubi pertimuere ſublatum in ceruices ſuas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet uindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot uiros ſine uno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non poſſe defendere. mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium tantæ gloriæ adoleſcentem malle principem uolentibus uobis eſſe, quàm illis dominationis, & ſocium, auctoremq; in primis fore tribuniciæ poteſtatis. uerum Quir. antea ſimuli ciues in pluribus non in uno cuncti præſidia habebatis:

bebatis: neque mortalium quiſquam dare, aut eripere talia unus poterat. itaque uerborum ſatis dictum eſt. neque enim ignorantia res claudit: uerum occupauit neſcio quæ uos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq; præſenti ignauia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur: & huc ire licet atque illuc, munera ditium dominorum. atque hæc eadem non ſunt agreſtibus, ſed ceduntur inter potentium inimicitias, donoq; dantur in prouincias magiſtratibus. ita pugnatur, & uincitur à paucis: plebs, quodcunque accidit, pro uicta eſt, & in dies magis erit. ſiquidem maiore cura dominationem illi retinuerunt, quàm uos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATVM.

I aduerſus uos, patriamq;, & deos penates toties labores, & pericula ſuſcepiſſem, quoties à prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſimi hoſtes fuſi, & uobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quàm adhuc agitis, P. C: *quē contra ætatem proiectū ad bellum ſæuiſſimum, cū exercitu optimè merito, quantū eſt in uobis, fame, miſerrima omnium*

omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? hæc ſunt præmia pro uulneribus, & toties ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribendo, mittendoq; legatos, omneis opes & ſpes priuatas meas conſumpſi: cum interim à uobis per triennium uix annuus ſumptus datus eſt. per deos immortales, utrum cenſetis ne uicem ærarij præſtare, an exercitum ſine frumento, & ſtipendio habere poſſe? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore ſtudio, quàm conſilio profectum: quippe qui, nomine modo imperij à uobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hoſtesq; in ceruicibus iam Italiæ agenteis ab Alpibus in Hiſpaniam ſummoui, per eas iter aliud, atque Annibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum. Lacetaniam Ilergetum: & primum impetum Sertorij uictoris nouis quidem militibus & multo paucioribus ſuſtinui: hyememq; in caſtris inter ſæuiſſimos hoſtes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. quid deinde prælia, aut expeditiones hibernas, oppida exciſa, aut recepta enumerem? quando res plus ualent, quàm uerba? caſtra hoſtium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hoſtium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitus deleti, ſatis clara uobis ſunt. proq;

his

his ò grati patres, egestatem, & famem reddi-tis. itaque meo, & hostium exercitui par conditio est. nanque stipendium neutri datur: uictor uterque in Italiam uenire potest. quod ego uos moneo, quæsoq;, ut animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem uastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ ultro nobis sumptui, oneriq;. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoq; aluit: & nunc malis fructibus ipsa uix agitat. ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis, qui nisi subuenitis, inuito, & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES

REGI ARSACI S.

OMnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutum, glorioſum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & sceleſtiſſimi.

mi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est: neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quæ te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperæ, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu uoles, societatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non ualidissimus præbeo exemplum, quo rectius tua cõponas. Nanque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una, & ea uetus causa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum, concessione Asiæ per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurũ agro, & decem millibus talentorũ spoliatus est. Persen deinde Philippi filium post multa, & uaria certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto uitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam glorioſe ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita: custodi agri captiui sumptibus, & contumelijs

Romani
perfidi

tumelijs ex rege miſerrimum ſeruorum effecere: ſimulatoq; impio teſtamento, filium eius Ariſtonicum, quia patrium regnum petiuerat, hoſtium more per triumphum duxere: Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nuſa, quē regem appellauerat, genitus haud dubie eſſet. nam quid ego me appellem? quem diſiunctum undique regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque ſeruiturum eſſe, per Nicomedem bello laceßiuerunt, ſceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, teſtatum antea. Cretenſes ſoli omnium liberi ea tempeſtate, & rex Ptolemæus. atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Aſiamq; ſpolium regis Antiochi recepi, & Græciæ dempſi graue ſeruitium. incepta mea poſtremus ſeruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illiq;, quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbißimas pœnas ſoluunt. Ptolemæus pretio diem belli prolatat: Cretenſes impugnati ſemel iam, neque finem, niſi excidio, habituri. equidem, cum mihi ob ipſorum interna mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus

alijs

alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cepit: Marcumq; Cottam Ro. ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hyems mari prohibebat. ita sine ui hostiũ regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. restituto deinde apud Gaberam exercitu, & uarijs inter me, atque Lucullum prœlijs, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, uastatis circum omnibus locis, in Armeniam conceßi: sicutiq; Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiã Tigranis pro uictoria ostentant. nunc quæso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes uirorum, armorum, & auri esse: & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro, meis militibus procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neque uinci sine tuo periculo possumus. an ignoras Romanos, postquã ad Occidentem pergentibus

Romanorum cupido imperii.

gentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quicquam à principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtaq; sitos inopes, potenteisq; trahant, excidantq;; omniaq;, & maxime regna hostilia ducant. nanque pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore uindices affuturi. Tu uero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq; Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus uictis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis serendo magni facti. per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circungredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis. teq; illa fama sequetur, auxilio profectũ magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo, hortorq;, neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quàm societate uictor fieri.

AD C.

AD C. CAESAREM DE REPVBLICA ORDINANDA.

P *Opulus R. antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales auide cupiũtur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per libidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id uerum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse quenque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, sic uirtute parta, quàm magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet: cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quamoptimis imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem. sed tibi hoc grauius est, quàm antè omnibus te armis parta cõponere. bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc uictores prædã*

P *petunt,*

petunt, uicti ciues sunt. inter has difficultates euadendum est tibi, atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed, quod multo maius multoq; asperius est, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq; sapientia res huc uocat: quæ quisque optima potest, uti dicat. ac mihi sic uidetur: qualicunque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. sed iam quo melius, faciliusq; constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quàm sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis neque fuit quisquam: neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cetera multitudo uulgi more magis, quàm iudicio post alius alium, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipub. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, uti uident, defluxere. pauci restitere,

re, quibus maius ocium in castris, quàm Romæ futurum erat: tanta uis creditorum impendebat. sed ob easdem causas immane dictu est, quanti, & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq; per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atque pace agitandum est: hoc uti ciuiliter deponas, illa ut quamiustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror: neque quenquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam uitam bellum æternum, & anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his læta & candida omnia uisa, etiam hostes æquiores, quàm alijs ciues. an qui me his dictis corruptorem uictoriæ tuæ, nimisq; in uictos bona uoluntate prædicent? scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosq; maioresq; nostri sæpe tribuere, ea ciuibus danda arbitror: neque barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiandum. an illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pom-

peium uictoriamq; Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in uilla publica pecoris modo consciissam. heu quàm illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes, in parentum, aut liberorum sinum fuga, mulierum & puerorum, uastatio domorum: ante partam à te uictoriam omnia sæua, atque crudelia erant. ad quæ te illi ijdem hortantur: & scilicet id certatum esse utriusque uestrum arbitrio, iniuriæ ut fierent: neque receptam, sed captam à te vemp. & ea causa exercitus stipendijs confectis optimos, & ueterrimos omnium, aduersum fratres, parentesq; alij liberos armis contendere: ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atque profundæ libidini sumptus quærerent: atque essent opprobria uictoriæ, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia uictoria, sese gesserit: quoq; modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli: quorum ætas ne per ocium quidem taleis uoluptates sine dedecore attigerit. de bello satis dictum. de pace firmanda, quoniam tuq;, & omnes tui agitatis:

primum

primum id quæso considera, quale id sit de quo consultas: ita bonis, malisq; dimotis, patenti uia ad uerum perges. Ego sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos, ita defessos, & exangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur sunt concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. id ita eueniet si sumptuum, & rapinarum licentiam dempseris; non ad uetera instituta reuocans, quæ iampridem corruptis moribus ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueris. quoniam is incessit mos, ut homines adolescētuli sua, atque aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimū putent: eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro secordia æstiment. ergo animus ferox praua uia ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus fœnerator in posterum, uti suas quisque res curemus. ea uera, atque simplex uia est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem

Adolescentes mores.

animi in addendo, non demendo reip. ostendere. atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit, presertim ijs, qui se in uictoria licentius, liberiusq; , quàm arctius futuros credebãt: quorum si saluti potius, quàm libidini consules, illosq; nosq; & socios in pace firma constitues. si eadem studia, artesq; iuuentuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma breui concidet. postremo sapientes pacis causa bellum gerunt: laborem spe ocij sustentant. nisi illam firmam efficis, uinci, an uicisse quid retulit? qua re capesse per deos remp. & omnia aspera, uti soles, persuade. nanque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. neque quisquã te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas uastatur magis, quàm corrigitur; sed ut prauas arteis, malasq; libidines ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur, retinuisse ab stultitia, & falsis uoluptatibus; pacem, concordiamq; stabiliuisse: non, si flagitijs obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudiũ cum mox futuro malo conceſſeris. ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est, negocij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit)

magnæ

magnæ curæ magna merces est: igitur prouideas oportet, ut plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negocia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriæ, non sumptibus, neque diuitijs studeat. id ita eueniet, si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, usum atque dedecus dempseris. nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi uiri magnitudinem inuenissent, quæ res populos nationes ue magnis autoribus auxissent, ac deinde quibus causis amplissima regna, & imperia corruissent: eadem semper bona atque mala reperiebam, omnesq; uictores diuitias contempsisse, & uictos cupiuisse. neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo peruersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisq; præceptis, et factis fortibus exercitando. nam domum, aut uillã extruere, eamq; signis, aulæis, alijsq; operibus exornare, & omnia potius, quàm semet uisendum efficere: id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porrò ij, quibus bis die uentrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, seruitio

oppreſſere, neq; quaquam eo poſtea hebeti, atque claudo pro exercitio uti uolunt. nam imprudentia pleraque & ſe præcipitant. uerum hæc, & omnia mala pariter cũ honore pecuniæ deſinent, ſi neque magiſtratus, nèque alia uulgo cupienda uenalia erunt. ad hoc prouidendum eſt, quonam modo Italia, atque prouinciæ tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt. nam ijdem omnia uaſtant, ſuas deſerendo domos, & per iniuriam alienas occupando. item ne, uti adhuc, militia in iuſta, aut inæqualis ſit: cũ ãlij triginta, pars nullum ſtipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cum ſtipendijs emeritis domos reuerterint. Quæ reip. neceſſaria, tibiq; glorioſa ratus ſum, quàm pauciſſimis abſolui. non peius uidetur pauca nunc de facto meo diſſerere. plerique mortales ad iudicandum ſatis ingenij habent, aut ſimulant: ueruntamen ad reprehendẽda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus, uix ſatis apertũ os, aut lingua prompta uidetur, quæ dicta pectorẽ euoluat: quibus me ſubiectũ haud pœnitet, magis reticuiſſe pigeret. nã ſiue hac, ſeu meliore alia uia perget: à me quidem pro uirili parte dictum, et adiutũ fuerit. Reliquum eſt, optare, uti quæ tibi placuerint, ea Dij immortales approbẽt, beneq; euenire ſinant.

Ad

AD C. CAESAREM ORATIO

DE REPVBLICA ORDINANDA.

Cio ego quàm difficile, atque asperum
S factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsint: neque de futuro quisquam satis callidus, satisq; prudens sit. quin etiam sæpe praua magis, quàm bona, consilia prospere eueniunt: quia pleraſque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempub. capescere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq; curam habui: non ita ut magistratũ modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut rempublicam domi, militiæq;, quantumq; armis, uiris, opulentia posset, cognitũ habuerim. itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamq; meam post tuam dignitatem habere, &, cuius rei lubet, periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. idq; nõ temere, aut ex fortuna tua decreui: sed quia in te præter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animum esse. sed per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius

defessi

Supra pag 105.

defessi sunt homines laudando, atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciundo, quæ gloria digna essent. equidem mihi decretũ est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quæ uisa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interq; prælia, uictorias, imperium, statui admonendum te de negocijs urbanis. nanque, tibi si id modo in pectore consilij est, ut te ab inimicorum impetu uindices, quoq; modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in prætura inimicorũ arma inermis disiecit, domi militiæq; tanta, & tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quicquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reipublicæ: quæ profecto aut tu uera inuenies, aut certe haud procul à uero. sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quàm quòd tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam

potestatem

potestatem moderandi, de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit plebs Romana, cuius antea summa potestas erat: neque his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circunueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrũ, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. ac me quidem mediocris dolor angeret, si uirtute partam uictoriã more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtus q; in lingua sita est, forte, atque alterius secordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam quæ seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq; illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum unquam uictoria animus tam præceps, tamq; immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq; eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ mactati

mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nã quid ego de te dicam, cuius contumeliã homines ignauissimi uita sua commutare uolunt? Scilicet neque illis tantæ uoluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasq;: mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quæ uera, atque utilia factu putes. in duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaque sæpius in ciuitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatum. sed plebs eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat: neque diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq; fortibus

tibus nobilis ignobilē anteibat: humilimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisq; patriæ erat. sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum repub. uenalem habere. ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro cōmuni imperio, priuatam sibi quisque seruitutē peperit. hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in arteis, uitasq; uarias dispalata, nullo modo inter sē congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capessendam remp. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. hos ego censeo permistos cum ueteribus nouos in colonijs constituas. ita & res militaris opulentior erit: & plebs bonis negocijs impedita, malum publicum facere desinet. sed non inscius, neque imprudens sum, & quæ mea res agetur: quæ sæuitia, quæ ue tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hāc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, ubi unius munere multitudo

ingens

ingens in ciuitatem peruenerit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum, etiam priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, socordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullā rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide chariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominē maximum beneficium multis mortalibus dari: uide licet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse: de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq; amici, & multa præsidia paranda sunt. hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque uitare, bonis in promptu est. igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores: concordia inter ueteres, & nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studiū

pecuniæ

pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiæ regi poteſt. Nam ubi cupido diuitiarum inuaſit, neque diſciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. ſæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum eſt. Nam ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarum magiſq; acceptum uidet, primo æſtuat, multaq; in pectore uoluit: ſed ubi gloria honorem magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatē à uero deficit. Quippe gloria induſtria alitur: ubi eam dempſeris, ipſa per ſe uirtus amara, atque aſpera eſt. poſtremo, ubi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona uilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad uirtutem una, & ardua uia eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copijs quiſquam magis, aut minus iudicauerit; ſi neque prætor, neque conſul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. ſed de magiſtratu facile populi iudicium fit. iudices à paucis probari regnum

Diuitia, uera uirtutis uiuum.

gnum est: ex pecunia legi inhonestum. quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates unquam suorum iudiciorum pœnituit: ubi promiscue diues, & pauper, ut cuique sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creãdis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Grachus in tribunatu promulgauerat: ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ uocarentur: ita coæquati dignitate, pecunia, uirtute anteïre alius aliũ properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmijs exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ceterum auaritia belua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniæ decus ademeris: magna illa uis auaritiæ facile bonis moribus uincetur. atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si

Auaritia.

dolum

dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. nã hi, si uirtute satis ualerent, magis æmuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasit: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. sed quid ego plura, quasi de ignotis memorent? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus quàm callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo de decori fuit? An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. unius tamen M. Catonis ingenium uersutũ, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorum. sed uirtus, uigilantia, labor apud Græcos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint: censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituo, prater nomen nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius mihi uidentur, quasi magnæ nauis superuacua onera esse, ubi salui peruenire uisi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia precij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor,

deor, de plebe renouanda, corrigendaq; disserui: de senatu, quæ tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumq; adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui: sed animum in literis, quòd natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes usque eò prosperum imperiũ habuisse, dum apud eos uera consilia ualuerunt: ubicunque gratia, timor, uoluptas ea corrupere, post paulo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo, cuicunque in sua ciuitate amplior, illustriorq; locus, quàm alijs est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris salua urbe tãtummodo libertas tuta est: qui per uirtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt: ubi paulum inclinata respub. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisq; anxie agitat. igitur ubi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusq; consilia exequitur: patres consilio ualere decet, populo superuacanea est calliditas. itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis

asperrimis premerentur, equis, uiris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non uis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit, quin quæ uirtute ceperant, simul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus consilijs, quàm bonis prælijs patrata sunt. quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant, factio contra hosteis parabatur: corpus, atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos secordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumq; publicum existimant. quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. sed quoniam coæquari gratiam omniom, difficile est: quippe cum illis maiorum uirtus partam relinquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque insciа, sit sententia eorum à metu libera. ita occulto sibi quisque alterius po-

tentia carior erit. libertas iuxta bonis & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. uerum eam plerique metu deserunt. stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi uicti, recipiunt. igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidij plus, & usus amplior est. nam fere his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuati suis atque amicorum negocijs implicati, haud sane reipub. consilijs adfuerunt: neq; eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. homines nobiles cũ paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehendere, decernere eaq; uti libido tulit, facere. uerum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur, illi superbiam suam dimittent, ubi ijs obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. forsitan imperator perlectis literis, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoq; modo in multa, & uaria officia distribuatur. et quoniam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed

prius

prius laborandum uisum est de summa consilij: idq; tibi probandum uerum esse. si hoc itinere uti decreueris, cetera in promptu erũt. uolo ego consilium meum prudens, maximeq; usui esse. nam ubicunque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocunque modo, & quamprimum respub. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorq;, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque inuictum imperium tabescere uetustate, ac per summam secordiam dilabi patiaris. profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit: quin in somnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. nanque mihi pro uero constat, omnium mortalium uitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa præmia bonos, malosq; sequi. interea fortè ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent. O Cæsar, nos te genuimus fortissimi uiri in optima urbe decus, præsidiumq; nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriã

maximam in terris, domum familiamq; in patria clarissimam, præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. pro his amplissimis beneficijs, non flagitium à te neque malum facinus petimus, sed uti libertatem euersam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama uir tutis tuæ uolitabit. nanque hac tempestate, tametsi domi, militiæq; præclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis uiris fortibus æqualis est: si uero urbem amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarũ iustitas, bella, cædes, oriantur? quòd si tibi bona libido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria aguita, tuaq; unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat: ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus, ipsa se uirtus magis, magisq; extollit. Quæ mihi utilissima factu uisa sunt, quæq; tibi usui fore credidi, quàm pauciss imis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocunque modo ages, ea res tibi, reiq; pub. prospere eueniat.

PORCII

PORCII LATRONIS
DECLAMATIO CONTRA
L. SERGIVM CATILINAM.

I quid precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, uobiscum aliquando ualuissemus, iandudum & potiremur repub. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac uirtutis amantissimos: idq; temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum ciuium consumendas esse uideremus. nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quàm in eo genere uersari forẽsis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorũ hominum posset, atque animos inflammare nostræ ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatissimis oratoribus: quorum tempora, singulari præstantia uirtutis, ac studio pene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt.

Nobiscum uero sententia nostra bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrociſsimos reipub. fluctus, ac miserandam temporum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni coætaneo suo, monimentis immortalibus huius urbis, & sine dubio clariſsimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendū erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac uictoriis. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundiſsimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. nā si quādo uox nostra, siue à foro, siue à curia desideratur, dicendum est perpetuo nobis aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefariis oppreſsionibus ciuium, aut de perditæ iuuētutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. quare pestium quanta in dies redundatio est, uos testis testimonio iudices, quorum aures calluerunt aſsiduitate pene quotidiana, copiaq; incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe me minisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furioſisiimi hominis, & sine dubio crudeliſsimi: cuius in senatu sica pridie deprehensa

prehensa est, qua M. Papirium, lucem omnis patriciæ dignitatis, extinguere moliebatur. nũc uero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia, quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemq; redundaturam, dij immortales in auctorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari uigilia, retorserunt. quæso igitur iudices diligenter attendite, remq; cognoscite barbaram crudelitate, periculo uero & calamitate reipub. pernicioſissimam. Lucius siquidẽ Catilina non ignobili genere præditus, neque infima uirtute, si dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem conferre ſtatuisset, remp. nuper ex atrociſſimis bellorum ciuilium uulneribus pauliſper reſpirantem nouis inſidijs opprimere conatus est. quid exhorruiſtis, iudices? non modo opprimere conatus est, ſed crudeliſſime uexare: non uexare tantum, ſed inaudito quodam genere feritatis extinguere. manum ad id comparat, diuerſam quidem genere, ſed magnitudine sceleris, uitaq; ſimilitudine pene eadem: quam exacerbatam continua penuria rei familiaris, et ob id deſiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ ſibi facillime conciliauerunt. conſilia nefarij facinoris in ampliſſimi ciuis M. Læcæ domo decoquebantur: ad eam greges confluebant

vigilantia

perditorum

perditorum adolescentium, quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. adhibiti sunt & cœtus barbarorum hominum, nobilitati non solum magnitudine, & summa æris alieni, uerum etiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. nec aliæ muliebres ab eo cœtu religioso, nocturno, prorsus abfuisse indicatæ sunt. nulla denique portenta urbis, nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt, quæ non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatæ, repente deuolauerint in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris, uniuersi cum armis ad ipsius Læcæ domũ præsto forent: ibiq; dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamq; urbem, partim ad trucidandum senatum, partim ad eos conficiendos, qui præsidium urbi ferre uoluissent; Catilinam interim omnes & ducem, & imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter, ut arbitror, consilium sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq: indignissimæ miserabilem ac detestabilem crudelitatem: nunc uero audienda causa est, agnoscendæq; faces, quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati

lerati facinoris obeundam. quas si plane comprobatas uobis, ut arbitror, planeq; illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq; nouis rebus studentem, ad exitium patriæ commouerunt, nunc dicenda sunt. primum, ratio quædam tristis simultatis: qua ductus, uniuersum senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuit semper insectatus. secundo, rabies quædam temerariæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ, prorsusq; inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. postremo, cœtus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, è somno facillime excitare uoluisset. his autem ostensis breuiter, saneq; confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis. Bello Mithridatico

tico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatū fuisset, planeq; omnes ambigerent, quis nam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriæ sententiæ reiecerunt. eo telo percussus adeo Catilina fuit, ut postea nullam omiserit neque perturbandæ curiæ, neque insectandi senatus occasionem. uidebat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem uniuersæ omnium uoces eijciendam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitæ necessitates: quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua ratione præclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, uitæ suæ rationes ea sententia iugulatas prorsus extitisse, ac, quicquid increpuisset ulterius, metuendam esse consularē uigiliam, metuendum esse iudicium senatoriæ auctoritatis. hanc uero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit uitæ prauissimæ ad omne facinus, neque ocij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, etsi præclare con-

scientia

scientia publica teneatur: huic tamen illustrandæ seu patefaciendæ testes indubitati uideri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quæ nugæ, dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinũ gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? uerum is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eaq; gentium opinio peruagata, quatenus existimem uoces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. famam uero popularem, à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neque temere unquam nascituram esse, neque temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed, uti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. uires ad stuporem hominum præclaræ, atque inusitatæ perpetua uoluptatum intemperantia sunt labefactatæ. flos pueritiæ uetustissimæ ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeundam ultro, atque accersendam esse cogitauit? lux illa uero præclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atque inusitatam penitus esse arbitrabantur, nonne inter fœdissimas uoluptatum sordes

restincta

restincta est? omitto pestis huius impu
uoces, mollitiem scenicam, obtuitus impu
blanditias muliebres, et omnem denique c
non mediocrium uitiorum sub illa frontis
ta simul, atque insigni pulchritudine delit
tem. prætereo mentem illius plus quàm gl
toriam, sitim incredibilem humani cruoris
rum inconstantiæ genus: uultum nunc de
sum, nunc alacrem, nunc anhelantem sce
nunc gratia meretricia floreſcentem: summ
pecuniæ desiderium, summam simul prodig
tatem: contemptum incredibilem omnium h
rum, itemq; eximiam cum summis, atque or
tissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim f
isto monstro uersipellius, aut mutabilius homi
memoria: ita ut res diuersissimæ sæpenumero u
deantur in eodem ingenio, tanquam in sentin
quadam teterrima, simul redundare. quis igitu
dubitandum esse putauerit, hominem præditum
huiusce institutione uitæ, remotissimum ab om
ni genere humanitatis, perfacile sese teterrimo
cuique, atque immanissimo facinori fuisse accom
modaturum? Fontem aperuimus, iudices, omniũ
Catilinæ morum, atque omnis consuetudinis, un-
de illi demanauisse uim istã præclarã consiliorũ
facillime intelligendum est: nunc uidendum est,
spem atrocissimi sceleris unde illi subministratã
fuisse

fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq; angustias afflictæ rei familiaris, simulq; intueretur, uel sibi uiuendũ, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. nam illo deleto, sine dubio intelligebat, uiam latissimam libidinibus suis continuo patere. uertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum. cum putauit manum ipsam hominum, tanquam hastam ualidissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: ut quam cognouerat educatam uitæ prauissimæ institutis, imbutam sæpe numero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio prædæ, sibi uero mira familiaritate conciliatam. genus est hominum uehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimũ: quod quidem ego ciuitati nostræ, maxime debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine calamitatum, magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis præter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam ui-

tæ

tæ neceſſitatem, alteram ad liuorem ſuum
gnifice accommodatum. nihil illis conten
lius: quos ſiquidem rudimenta uitæ traduc
hac tenuiſſima re depoſita nunc in gladiat
muneribus, nũc alia facinoris atrocitate pa
ad omne ſcelus, partim ad omnem patientiã
dierunt. uerum hæ peſtes, ſententia mea quo
rint abiectiores, eo magis extimeſcendas
reor, tanquam perpetuo ſeditionum ciuilium,
rerum nouandarum auidiſſimas: ſiue quia uo
ptatem capiant ex mœrore ſociæ calamitatis: ſ
ue quia ciuitatum uerſutiam, mutabilitatem re
rum ſuarum portendi quodammodo arbitrãtur
hi ſunt quidem, quos in foro quotidie in oculi
ciuium calamiſtratos, ac ueſtibus collucentes pa
ſim obuolitare cernimus, fortunas omnium po-
pularium, atque ocium ciuitatis luminibus con-
ſignantes: qui non modo arrecti permanent ad
opportunitatem cuiuſpiam præſentis commodi,
uerumetiam geſtiunt ad opinionem ſperatæ uti-
litatis. Si feras quidem omnis generis, quo ma-
gis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis
præcipites, atque effrenatas ruere in perniciem
uidemus: quid hanc deſperatorum colluuiem ie-
iunam, ſitientem facultatum noſtrarum, quo im
petu, quáue ſtrage ruituram eſſe creditis, aut
debacchaturam, ſi ſe carceribus emiſerit? cum

illæ

illæ ratione careant, atque intelligentia: hi uero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauissimi quidem sunt morsus iritatæ necessitatis. dij immortales, quæ clades ab illa feritate hominum: quæ genera flagitiorum emanauissent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in urbis penates immittere potuisset? horret animus iudices, ea cogitatione complecti, quæ miseri pertulissemus, si sopor oculos consulares detinuisset. restinguenda est itaque flamma nobis scelerata, & atrox: dū adhuc uelata cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia comprehenderit (quod immortales dij penitus auertāt) nos frustra postmodum furibundam, atque exultantem restinguere cupiamus. neque rectorem nauis audiendum prorsus existimo, in ipso mœrore calamitosæ tempestatis, quam illi fugere facilime licuisset, consurgentem primo, sibiq;, ac rebus suis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse cōsilio suo, suaq; prudentia sustinere quodam modo, ac propulsare potuisset. Serę sunt hominum lamentationes, prorsusq; uituperandæ, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quæ uitio suo, desidiaq; contigerunt. Callicratidi Lacedæmo-

niorum duci, cum ornatißimam, cui præerat, classem funditus amisisset propter immoderatã gloriæ cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouißima consilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monimentum erunt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones: quæ seruatæ periculosißimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximium pulcherrimæ urbis, & perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæq; militaris. recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Meliũ, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortißimos homines, & reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quòd deueniissent in affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. nec Sp. Melio fauor amplißimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarißimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctißimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponẽdam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis

eximium

eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq; affligere supplicijs, quorum in rempersæpe clarißima beneficiorum genera extitißent? minime. quid ita? quia nullum satis dignũ supplicij genus in eos consumi posse opinabãtur, qui patriæ suæ libertatẽ opprimere ſtatuißent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriæ charitatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemißent, non modo dici, atque appellari ciues, ut essent, ſtatuebant, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternæ hominum memoriæ cõsecrandos. Quid enim potest indignius dici, quàm uitam à patria susceptam ad illius perniciem calamitatemq; conferre? quid fingi sceleratius, quàm eorum pœnas, ac crudeliſsimam seruitutem excogitare, quos ijsdem mœnibus, ac tectis conſtitutos eædem leges, atque eadem uiuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari, quàm inferre delubris deorum immortalium, ac facultatibus noſtris, illinc sceleratas faces, hinc acerbißimas expilationes? hæc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, nunquam ego alienos ab hoſtibus, aut diſsimiles feritati beſtiarũ existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris: uidendum est de loco, quam latebram commodißimam, & tutißimam egregius arti-

fex delegit, cum contegendæ conſpirationi ſuæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forſan temere domum nobiliſſimi ciuis, atque opulentiſſimi M. Læcæ delectam eſſe iudicetis. primum homo delectus eſt huiuſmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe ſemper uſus fuerat conſiliorum ſuorum, adiutore teterrimarum libidinum, ſocio maximorum periculorum: cui ſpectato frequenter in difficillimis rebus, ſummam huiuſmodi atrociſſimi mali tuto committi poſſe, facillime ſibi pollicebatur. præterea domum ſibi deligendam eſſe iudicabat, ſolitudine locorum deſertam, et ab omni frequentia populi remotiſſimam, quæ ſcilicet uoces coniurationis tutiſſime continere poſſet. contulit igitur ſeſe in ipſam M. Læcæ domum, remotam ab omni celebritate, conſtipatam multitudine arbuſcularum, & ab omni ſuſpicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas ſcelerum conflauerit nobis, ac facultatibus noſtris, Saturnaliũ dies patefactura fuerat, niſi primum benignitate deorum immortalium, deinde uigilantia conſulari, nefariæ ſicæ de manibus latronum excidiſſent, nullas amplius tendiculas pertimeſcamus ab execrabili monſtro, nullas inſidias ab hoſte teterrimo, tene

tur

tur fera: nec, si uiri estis, declinatura est telum ipsum sacrosanctæ uestræ auctoritatis. Ne ue Catilina nescias, uigilantissimos consules habere rempub. te, quocunque ueneris, quocunque abieris, diligentia nostra circunseptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas. Cum ad M. Læcam uenisses, cum uno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem; teq; in interiorem una cum illo cubiculi partem recepisses, tanquam in sacrarium memorabile cupiditatum uestrarum: repente de Læca scisciari cœpisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus, teterrima capita maleficiorũ omniũ, furibundi, atque alacres irruperunt, moxq; ingressi uociferare cœperunt: quid agis Catilina? cur uoluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis ociosis, atque oscitantibus, quem unum diem sæpenumero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem ærumnarum nostrarum, lucem ac principem uniuersæ nostræ dignitatis. num in gerendis negocijs ignoras sequendas esse temporum opportunitates? & in occasione rerum desidiã, ac tarditatem omnem quam diligentissime fugiendam? mutabilissimæ quidem sunt Deorum uoluntates: & fortunam, cum abire permiseris,

fruſtra poſtmodum diſcedentem, ac fugientem ſis imploraturus. talia uero conquerentem tu paucis pro re ſubſecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iuſſiſti, præclaram auſpicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. teſtor noctem ipſam, impiarum molitionum tuarum conſciam ac teſtem, nihil ex ijs me fugiſſe, quæ clandeſtini ueſtri conatus agitauerunt. perpauca ſatis attigiſſe fuerit, ne ſolitudine in ipſa latibulorum tuorum, cum ora uulgi plane deuitauiſſes, fefelliſſe te crederes diligentiam pariter, atque induſtriam conſularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiam, quam in ijſdem furialibus antris conſtipandam, atque occultandam fore curauiſti: mitto literas manu tua ſcriptas, diuerſis municipijs reddendas, quo furori tuo ſuccurrere, atque opitulari uellent: tranſeo rem illam ſimillimam prodigio, cum mane, iſto iam coacto ſenatu, redundantibuſq; ſubſellijs, ſerius in ſenatum præter conſuetudinem ueniſſes: quòd nulli non oculi te ſenatorum ſtatim conſignarunt ingredientem, demiſſo uultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præſe ferente neſcio quid inuſitatæ crudelitatis. præterea Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre ſeſe in montem Auentinum,

Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad cædem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ, tum inflammandis ædibus, atque his trucidandis, qui rempub. defendere uoluissent. Videtis iudices lucem clarissimam rationũ, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Læcam præclaram sedem, atque officinã teterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscœnum artificem Catilinam. cumq; hæc omnia constent, animaduertendum est pariter uno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudinem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. primum XII. *tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui conciones ullas clandestinas in urbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque Catilina sciscitor, tun' cœtus istos commilitonum tuorum contra præcepta* XII. *tabulis contra leges nostras, contra uero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? dein-*

de quæro, si quando in lucem sepulcrales istæ con ciunculæ tuæ prodidissent, quid respõsurus fuis ses senatui? quid consulibus? aut quid uiris opti mis, atque amantissimis patriæ? quid leges igi tur nostras uiolas Catilina? quid senatus aucto ritati contradicis? æquum enim est instituta ma iorum, atque edicta grauissimi, sanctissimiq; or dinis, quia perstringere uesania tua non es ueri tus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memo rabili animaduersione. Manlius Torquatus fi lium suum summa & singulari uirtute adole scentem, quòd is in hostem contra mandatum patrium dimicasset, uictorem acriter percuti se curi iussit: nos uero te tam temerario ausit tendentem contra mandata senatus, contra uniuer sæ Romanæ reip. maiestatem Catilina perfere mus? maiores olim nostri, sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges è Græcia per legatos suos accersendas esse putauerunt, qui bus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabi lirent, ut tu homo recens, seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita uisum Car thaginiensibus accepimus, in Hannone suo mor ti condemnando, fortissimo, ac triumphali uiro, quòd is edicto senatus minus obtemperauisse pu taretur. non ita placuit Athenienſibus, urbi sine dubio doctissimæ, atque eruditissimæ, cum è

Sicilia,

Sicilia, belloq́; grauissimo reuocandum esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem imperatorem, quem iuberent expiare supplicio suo leges uiolatæ religionis. non ita denique à maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpicium, cõsulari familia summoq́; ingenio uirum, propter exiguam notam libidinosæ suspicionis censuerunt remouendum è senatu, multosq́; dies in uinculis habendum esse putauerunt. uos uero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atque auctoritatem senatus crudeliter labefactantẽ, uerum etiã uniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaq́; deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum: ut qui conatus suos conscientia uestra patefactos atq; illustratos cernat, neq; contentos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, et singulari. Contundite igitur, cõtundite iudices genus istud inauditi furoris: cõprimite hominem gestientem effrænata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ calamitatis, uerumetiam metu, ac suspicione liberate.

rate. Diximus quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinæ, capite ac fonte scelerate coniurationis: resq; omnes complexi sumus, quas aluisse furorem illum ac primum excitauisse iudicauimus: nunc uidendum est de ratione ambitionis teterrima, atque exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes persæpe iudices animaduerti, libidinem unam pernicioſissimam in primis conspicere uisus sum temerariæ cuiusdam atque inconsideratæ ambitionis: qua duce properasse, nec ullo studio unquam conscisendarum opum, nec ullo desiderio dignitatum abstinuisse reputatus est. putabat enim se frustra nobiliſſimo genere natũ, frustra uirtutes eximias corporis, atque animi consecutum fuisse, ni omnia diuina, atque humana truculentiſſimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq; cernebat excellere Romæ præstantia quadam dignitatis, beatiſſimos eos esse, & sine dubio dijs æquiparandos fore arbitrabatur. id genus uesanæ cogitationis hominem suapte natura præcipitem, atque inconsideratum compulit in abominandas, ac nefarias uitæ cupiditates. isq; nuper comitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiæ propter impendentem metum Par-

thici

thici belli, diligẽter enucleata sunt, quas nõ adijt senatorum uoces? aut quos ciuius confessus, partim pecunia, partim obseruationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem uim scelerum paulo ante cõcitauerat. Pisonem meministis egregia uirtute adolescentem, nisi & idẽ cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitauisse: cuius insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse, nemo est qui nescíat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, uerum etiam illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendæ, gubernandæq; coniurationis fore polliceretur. quòd si uotis sceleratorum hominũ successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? uerum ij cœlites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos ne-

ce adoleſcentis interceperunt. Piſone mortuo conquieuiſſe Catilinam dicemus, aut incepti temerarij pœnituiſſe? non modo non pœnituit, nec requieſcendum fuiſſe arbitratus eſt; ſed rurſus alio furori acceſsit. non cõſueuerat animus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima deſtitutione fortunæ refrigeſcere, ac conſternari: ſed uix ſepulta memoria Piſonianæ coniurationis, L. Sidicinum adeptus eſt, potentiſsimum quidem hominem, ac tũc furentem ſingulari ſtudio rerum nouandarum. uerum ea fax incendij rurſum benignitate deorum immortalium, ſummaq́; uirtute conſulum reſtincta eſt. non obdormiſcit tamen Catilina, his deſtitutus euentis uigiliarum ſuarum; ſed rurſus ſæuit immanior; & quam remp. ſeruitio non potuerat obruere, deſtrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit; ſceleratus in omnem urbem, quam toties inſidijs appetiuiſſet; ſceleratiſsimus uero in patriam, cuius extant in illum ſumma, & commemoranda monimenta beneficiorum. reminiſcere quæſo Catilina, reminiſcere ferrum illud ſceleſtum, atque illas nefarias faces, quas iſtis ſanctiſsimis penatibus, atque iſti pulcherrimæ patriæ minitaris, nõ ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremandam tibi datas fuiſſe, ſed potius ad ſalutem ciuium, dignitatem imperij, libertatisq́; noſtræ defen-

defensionem. Per deos immortales oro te Catilina, si patria tecum his uocibus uteretur, quid esses illi quæso responsurus? Ego te paruulum Catilina cum in primis ornatissimo genere gentis nasci uoluissem, deinde summis dotibus exornasse m, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus iustituendum putaui, ferro, ac flamma: quibus esset parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendæ publicæ libertatis. quid eam uim armorũ in uiscera nostra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum institutam diligentia mea, meisq; rationibus eruditam dimicandi facultatem? maiores cõtra tui summis à me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatum pulcherrimas in urbe sæpenumero leges, pro præstãtia beneficiorum clarissimas ex hostibus uictorias referre consueuerunt: tu mihi luctus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum, tu cædes ciuium, tu domorum incẽdia, tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum. tu studio flagras eius urbis euertendæ, quam nec Carthaginiensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiæ uires, nec Græcorum erudita, & præclara ingenia labefactare,

re, obscurareq; potuerunt? quòd si citentur hi populi rursum diuinitus, atque istæ urbes redeãt in statum uetustissimæ dignitatis: certe non ipso scelere tuo quicquam in me crudelius, nec quicquam magis extimescendũ molituras fuisse prædicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq; istum uiolentæ orationis forsitan reuocandũ esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriæ charitatis aspicerem, aut ullo te pacto posse arbitrarer sceleratã istam mentem relinquere. sed id genus est cupiditatum tuarum, ut restinguendarum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarũ nullam. nec te prius amissurũ peruersitatem istam animi puto, quàm uitã amiseris. Vellem reuinisceres Ahala Serui li: nõ expectaremus sententiam iudicum: neque abuteremur maiestate senatus, atque auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. nam de senatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere iudices mentem atque animum huius introspiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum scelerum ingenio conflauisset. uideretis enim mentem

tem anhelantem tristissimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili uesania, sitientem cruoris urbani, prædæ auidissimam, uobis, atque omnibus ferro flammaq; minitantem. Catilinã uobis demostrauimus iudices iritatum persæpe repulsis comitialibus nullas uocum, aut suffragiorum corruptelas fuisse prætergressum: deinde nullis rationibus infractum ac perterritum de perseuerantia scelerum suorum destitisse. quibus animaduertere sane potestis, quanta semper immanitate laborauerit ambitionis. superest nouissima pars diuisionis, grex ipse sodalium Catilinæ truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitandæ coniurationis. Lentulus siquidem,& Cethegus, terribilia portenta nostræ ciuitatis, furiæq; uel certissimæ populi R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam prædicare consueuerunt, tanquam si deorum immortalium concilio interfuissent. primum Lentulus in libris Sibyllinis nescio quid perspexisse se prædicabat, quod uiri acutissimi, atque peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso, custodes publicarum cæremoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. lucem nanque ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram

fore,

fore, quæ gloria nominis sui Romanum imperiũ simul & complexura sit, & illustratura: eoq; genere uaticinij dignitatem suam portendi fata liter putauit: planeq; opinatur fati sui rationẽ in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, uisamq; idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen ceciniſſe uisa est, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur, uim omnem illius diuinatinnis in uno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paulo ante resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque à salute populi Romani tam abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimæ, atque optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit: at ipse maximarum laudem uirtutum, & rei militaris summam, ac singularem gloriam consecutus est. Lentulum uero nullæ uictoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armorum, nulla præstantia uirtutis, aut ingenij commendauit. quæ uero non tabernæ potius,

tius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non est necesse, uersatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam. nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ frugalitatis. fingite uobis iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quantum, quæso, sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantam uim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quæ priuatus concupiuisset, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec ullæ rationes consiliorum, aut pudoris, nec ulla studia humanitatis refrænarent præcipitem, atq; incitatum cursum uetustæ crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum à Lentuli somnio discedere uisus est: uerum insaniam leuissimæ opinionis modestiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus est idem tamen furoris, eademq; ratio concelebratæ diuinationis. tales hi scelerum artifices, amboq; concitati ad euertendam rem-

pub. partim à ueſana ſpe uaticinij commemorati, partim à nefaria ſcelerum aſſiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus ſtudentem: cuius præſidio, conſilioq; cupiditates ſuas ita iuuari poſſe facillime crediderunt, ſi uiro ſociorum copioſiſſimo ſeſe coniunxiſſent. eſt enim in illo monſtro, ſicuti paulo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiæ ſubeundum deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendæ urbis, ſeu potiundæ dominationis. Hæ ſunt iudices huius nefarij facinoris abominandæ faces: hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinæ ferocem animum facillime credendum eſt. talibus initijs conſociati principes nefandæ coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atque obſcœnæ iuuentutis pedetentim coegerunt: coactam, quid uellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate ſceleris inflammauerunt: inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam facillime conſpirarent. Furias iſtas audiſtis iudices, commodiſſimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus,

facinus, uerum etiam ad mortuos ex ipso Erebo, medijsq; bustis excitandos. reperti sunt tamen atrocissimi sceleris patroni, quiq; immanitatem detestandæ rei tum contegere uerbis, tum excusare conati sunt. L. Hortensius, uir eximia caritate reip. summisq; ornamentis præditus & scientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda esse dicit: iubetq; grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse continendam. primum affirmat Catilinam in perpetua custodia senatus extitisse: denique nunquam ferme discessisse à latere P. Cæpionis nobilissimi ciuis, atque integerrimi uiri: ita ut lepide dicat, dissparationi eorum neq; solem orientem unquam, neque occidentem interuenisse. credo equidem sapientissimum hominem Hortensium (ut est innocentia singulari, summaq; uirtute) cuncta ipsa, quæ grauißime simul, atq; ornatißime complexus est, ita uera esse, sicuti dixerit, existimare. sed longe graditur à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teq; obtestor, atque obsecro per ipsum ius uetustißimæ nostræ familiaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes, omnium ciuium conscietia, siue in foro, siue in turmis agere; nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuolitare: si mani

festum est noctes omnes aut in lustris scortorum, aut in antris M. Læcæ ducere, uiri, tuo, iudicio, non abhorrentis à reip. caritate: quid est, quòd illum obuersatū dicas in perpetua custodia, atq; oculis senatorum? nisi forte custodiam senatoriam uocas uel exiguam moram ipsius curiæ consilijs obeundis. Quod uero pertinet ad ipsius Cæpionis familiaritatem assiduā, beneuolentiamq; singularem: nihil est, quod insimulationi nostræ derogandū esse iudicetis. diximus enim superius, ingenij Catilinæ miros atq; occultissimos esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari facillime possent. uigent enim in illa clade res diuersissimæ pariter, continentia, & libido. nihil illo persæpe affixius ad colenda bonorum consortia; nihil solertius ad illis insidiandū: nihil illius munificentia insignius, nihil auidius rapacitate: nihil acutius consilio, nihil temeritate contēptibilius. quæ cùm ita sint, Cæpionem admirabimur in tantis uiarum ambagibus errauisse? me, me, inquam, fateor iudices, uetustissima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum, persæpe delirauisse, miris perplexionibus illius, neque unquam certi quicquam in illo ingenio comprehendere potuisse. nihil igitur erit miri, si uirum integerrimum Cæpionem uersutissimi hominis doli, atq; inconstantissimi mores fefellerunt. non erit itaq; neq;

prudentiæ,

prudentiæ tuæ, neque grauitatis, Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuæ, summamq; dicendi copiam sontibus ipsis polliceri, aut quam bestiam iretitam iudicio tenemus, dissolutam, atq; exultantem reip. immittere. quod te nunquam commissurum fuisse arbitrarer, nisi, qui me mores, ijdem te Catilinæ sine dubio fefellerunt. Satis ostentatas uobis putamus iudices tum rationes periculi nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. nam si odio senatus maximo Catilinam arsisse demonstrauimus: si rationes uitæ suæ ueteres, ac nouas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas: si spem perficiendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarum: si deniq; locorum, ac temporis opportunitates extitisse: præterea si rabiem quandam ambitionis in illo fuisse diximus: si nullam potestatem referendarum libidinum, aut ullum pœnitentiæ locum: postremo si copiam innumerabilem desperatæ iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus: & eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaq; cupiditate prodendæ, ac uexandæ urbis inflammatam: quid erit iudices, quòd dubitetis de liberanda patria, deq; ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? nouistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, fa-

cinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quæso, mecum diligenter attendite. Scelus illud iudices euersionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis, cædem communem omnium bonorum. huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ coniugum, ac liberorum nostrorum uexationes: in hoc scelere uersabantur denique faces inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra uirginum Vestalium, luctus, ac mœror miserabilis uniuersæ ciuitatis. quæ si uobis, ut sunt, indigna, atq; intolerabilia uidentur: non iniquum erit autores horum malorum multare teterrimis supplicijs, clademq; omnium crudelissimam è uisceribus reip. propulsare. tenetis exempla maiorum atq; omnium gentium auctoritatem, qui semper summas, ac singulares pœnas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinæ crudelissimo genere suppliciorum expietis:

tis: ut ultionem ex illorum cruciatibus, ac pœnis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij Romani custodes, ac uindices dij immortales nefarijs uotis obstitissent. credite iudices, hodierno die consurrexisse uniuersam urbem, conspecturam ex iudicio uestro, planeq; animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq; facultatibus suis sperandum sit: credite item, uim uniuersam flagitiosæ iuuentutis aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam, atq; exultantem non multo post in omnium nostrum perniciem una cum illo celerrime consurrecturam. agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimæ atq; optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum uestrarum. huius enim pestis idem scelus erat, ut non grassaturum per capita paucorum, sed, tanquam atrociſſima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturum. quod scelus, aut quampe stem si uindicandum esse censebitis, ut reor, & respublica desiderat: putate profecto deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem, sempiternum custodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cæremonijs gra-

tias uobis ampliſſimas eſſe redituros : putate pariter idem facturam eſſe curiam , pro defenſa conſulum uita , ſeruataq́; ſenatorij ordinis dignitate : putate matronas urbis , ac liberos noſtros , ob ſeruatam pudicitiam, ſupplices, ac congratulantes uniuerſos ad genua ueſtra ſeſe obuerſaturos fore : putate uirgines Veſtales , atque ipſam maieſtatem ampliſsimi numinis , ob liberationem ſuam , ſumma uobis lætitia congratulaturam : putate deniq; ciues omnes , ob retentam uitam , ac libertatem ſuam , penates publicos , pro conſeruatis focis , atque aris , parietes urbis pro teterrimo genere uaſtitatis propulſato , ferme incredibili gaudio exultaturos : putate tandem, hodierno iudicio paratum eſſe uobis aut immortale dedecus , aut memoriam nominis ſempiternam . multa ſunt equidem in hac uita , quæ turpiter , ac calamitoſe neglecta , reſtitutionem tamen quandam quodam modo patiantur: huius uero uindicandi ſceleris , ſi præſentem facultatem neglexeritis , fruſtra poſtea recuperandæ copiam quæretis . aut hodie uobis propulſanda eſt è uiſceribus reipub . peſtifera uis calamitatis : aut ipſi patriæ ſine dubio concidendum . utrum eligendum ſit , uos uideritis . quid ? eſtis iudices humanitate tanta , ne ſocordia dicam , ut eorum uitam , ac ſpiritum diutius in reip . commorari patia-

patiamini, qui uitæ, salutiq; ciuium crudeliter insidiati sunt? proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa resp. peritura fuerat: quando scilicet aspeximus bestias istas emissas carceribus per urbem omnem, per domos nostras furialiter exultantes, ipsumq; in primis miserandi facinoris ducem, ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, lætitia gestientem, nunc hos ad cædem nostram, nunc illos ad rapinam, atq; inflammationem ædium deuocantem: coniuges è complexibus nostris ad libidinem uictorum raptæ fuissent: liberi ad stupra de gremijs parentum extorti, pretiosa supellex asportata: tecta conflagrassent ignibus: corpora cæsa passim iacuissent: omnia deniq; gemitu, fletuq; redundassent. hæc fuisset imago miserrimæ urbis, quam urbem à maioribus nostris florentissimam accepimus, &, si prohibueritis, claram atq; exellentem posteris nostris traditurі sumus. per humanitatem deniq; uestram uos obtestor, atq; obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atq; inuictissimæ urbis, per omnia, quæ uobis iucundissima sunt in uita, prouidete iterũ atque iterum, ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis

erepti,

erepti, nunc per ignauiam uestram, ac desidiam periclitemur. eripite uitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibete penates uestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinum uestrarum à teterrimis uexationibus: liberate templa deorum à tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus uestros ab inaudita feritate: defendite denique uniuersam urbem ab hoc inusitato prorsus, & tristissimo genere calamitatis.

C. SALVSTII CRISPI IN M. TVLLIVM CIC.

ORATIO.

Grauiter, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista uti. sed quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut si quam maledicendo uoluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uenales habeat? an apud uos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & scelera-

leratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit; atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi ciuis. An uero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia uixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ iactura perdidicisti? itaque minime mirandum est, si eam flagitiose uenditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periuriis delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior. quàm parenti par est. domum ipsam tuam ui & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: uidelicet, ut nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas homo flagitiosissime, quæ P. Crassi uiri consularis fuit. Atq; hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortaliũ fuisse: inde missum huic urbi, ciuibusq; custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi uero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut

opinor,

opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de repub. consuluisti: cùm legis Plancię iudicia domi faciebatis, ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam uillam ædificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obiicio: redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumptu ædificaueris. aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & uisceribus ciuium paraueris? Verum, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud uero amicitiæ tantum, ac uirtutis est animi? immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumelioſus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine uacat: lingua uana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fuga-

fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O' fortunatam natã me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitæ, necisq; potestatem ad te unum reuocaueras. Atque parum est, quòd impune fecisti, uerum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suæ. Ege ris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiámne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis uerbis infectabere? Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Quasi uero togatus, & non armatus ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq; dictatorem, præter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paulos, Fabios,

Sci-

Scipiones ſuperaſti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate feciſti inſidias, ancillaris. quo iure, cum de exilio tuo Dyrrhachio rediſti, eum ſequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faues: qui tibi ante optimates uidebantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos uocas. Vatinij cauſam agis: de Sextio male exiſtimas: Bibulum petulantiſſimis uerbis lædis. laudas Cæſarem, quem maxime odiſti, ei maxime obſequeris: aliud ſtans, aliud ſedens de repub. ſentis: his maledicis, illos odiſti, leuiſſime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habens.

M. TVLLII CICERONIS, VT PVTATVR, IN SALVSTIVM ORATIO.

A demum magna uoluptas eſt, Criſpe Saluſti, æqualem, ac parem uerbis uitã agere, neq; quicquã tam obſcænũ dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. neque enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque qui tam illoto

ſer-

sermone utitur, uita honestior est. Quò me uertam P.C? unde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. quòd si aut de mea uita, atque actibus nostris huic conuiciatori respondero; inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero; in idem uitium incidam procacitatis, quod huic obijcio. id uos, si forte offendimini, iustius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse uidear. Scio me P.C. in respondendo non habere magnam expectationem; quòd nullum uos sciatis nouum crimen in Salustium adduturos, sed omnia uetera recognituros, queis & meæ, & uestræ iam, & ipsius aures calent. uerum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio uinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ uitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quòd si uita

istius

istius memoriam uicerit; aliam P. C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quàm maxime potero, ut breue id faciam. neque hæc altercatio nostra uobis inutilis erit P. C. plerunque enim respublica priuatis crescit inimicitiis: ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regulam quærit, uelim mihi respondeat, nunquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & uita innocentißime acta commendauit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & uita integerrime acta. quasi uero tu sis ab illis uiris Sallusti ortus: quòd si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea præluxi. ut, si prius noti nõ fuerint, à me 18. *accipiant initium memoriæ suæ. tu tuis uita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: ut, etiam si fuerint egregij ciues, certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti; & ita uiuere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & uirtutis exemplum. neque me cum iis conferri de-*

ri decet, P. C. qui iam decesserunt, omniq; odio carent, & inuidia: sed cum iis, qui mecum una in rep. uersati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principē confiteor, sed illam pernicioſam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficiis tam seuerus; aut in tuenda repub. tam uigilans; quam tu proscriptionem uocas: credo, quòd nō omnes tui similes incolumes in hac urbe uixissēt. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis sceleſtorum ciuium, una cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ, qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatam me consule Romam, qui tantum inteſtinum bellum, & domeſticum urbis incendium extinxi? Neque te tui piget homo leuissime, cum ea culpas; quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est P. C. scribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentē? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obiicere? cuius sem-

me reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua uita conferatur, animo quidē meo superet, cum uniuersi uos, populusq; R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui: non enim uni priuatim ancillatus sum, ueque me addixi: sed quantum quisque reip. stu duit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus uolui ualere, quàm pacem: multi priuatorum audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri uoluerūt. Ego nunquam uolui quicquam posse, nisi pro uobis: multi ex uobis, potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. Itaq; non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patiētiam culpaui, aut uirtutibus Cæsaris faui: hæ laudes enim egregij ciuis, & unicę sunt. quę si tu mihi ut uitia obiicis, temeritas tua reprehendetur, non mea uitia culpabuntur, Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, Patres conscripti, non apud uos, quos habui omnium actionū mearum monitores. Sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Salusti, pa-

 tremq;

tremq; tuum præter eam: qui si nũquam in uita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reipub. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. neque, tu si qua in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuum uidear accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit: sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata, facile intelligetur, quàm petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleueris. Postea quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rẽ quæsierit, an amiserit. Domum paternam uiuo patre turpissime uenalem habuit, uendidit. & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet: cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tyrocinio, postea se correxit. non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, ut non

hic

hic innocens esse, sed iudices peieraſſe exiſtimarentur. Primum honorem in quæſtura adeptus, hunc locum, & ordinem deſpectum reddidit, cuius aditus ſibi quoque ſordidiſſimo homini patuiſſet. Itaque timens, ne facinora eius clam uos eſſent, cum omnibus matribus familias opprobrio eſſet, confeſſus eſt uobis audientibus adulterium: neque erubuit ora ueſtra. Vixeris, ut libet, Saluſti: egeris quæ uolueris: ſatis ſit, unum te tuorum ſcelerum conſcium eſſe: noli nobis languorem, & ſoporem nimium exprobrare. ſumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum noſtrarum: ſed ita experrecti non ſumus, ut à te cauere poſſimus. audacia tua uincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc mouere poſſit, Patres conſcripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam uobis audientibus adulterium confiteri? Quòd ſi nihil pro me tibi reſpondere uoluiſſem, ſed illud cenſorium elogium Appij Claudij, & L. Piſonis, integerrimorum uirorum, quo uſus eſt quiſque eorum, pro lege palam uniuerſis recitarem, nonne tibi uiderer æternas inurere maculas, quas reliqua uita tua eluere non poſſit? Neque poſt illum delectum ſenatus, te unquam uidimus. niſi forte in ea te caſtra conieciſti, quò omnis ſentina reip. confluxerat. At idem Saluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat, poſteaquam

resp. armis oppressa est, & idem uictores, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, ut nihil nõ uenale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum, ac uerum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter uexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine uitæ se coniunxerat, unus iam ex illo grege uidebatur. Eius enim partis exemplar erat Salustius: quò tanquam in imam uoraginem cœtus omnium uitiorum excesserat: quicquid impudicorum cylonum, paricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia uitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quàm prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter, nonne ita prouinciam uastauit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint grauius socij nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum traiici, aut in naues contrudi: tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum uoluit; ne causam di-

ceret,

ceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle: unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, uillam Tiburti, C. Cæsaris reliquas possessiones paraueris. Neque piguit quærere, cur ergo P. Crassi domum emissem: cum tu ueteris uillæ dominus sis, cuius paulo ante fuerat Cæsar? Modo inquam, patrimonio non comesso sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Salusti tãtidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest uerum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus,

quàm quòd te incolumem in hoc ordine uideamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquenque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quàm eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Salustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

Aborigenes cũ Troianis Romã condidere 3.a
Adherbalis literæ in senatu recitatæ 45.a
Adherbal necatur à Iugurtha 46.b
Adherbal à Iugurtha uincitur 44.a
Adoleſcẽtium animi molles, & ætate fluxi 6.b
Adherbal prælio uincitur à Iugurtha 37.b
Adherbalis uerba in ſenatu 38.a
Adherbal Micipſæ filius 34.a
Adrũtum à Phœnicibus conditum 42.b
Aes alienum, pro argento, ære ſolutum 14.b
Aethiopes 43.a
Africę pars prouincia populi R. 43.a.45.a.46.a
Africæ ſitus, & deſcriptio 41.b
Africa à Getulis, & Lybibus poſſeſſa 42.a
Albinus conſul ad bellum proficiſcitur 52.a
Allobroges ad coniurandum ab Vmbreno ſollicitati 17.b
Allobroges à coniuratis iuſiurãdũ poſtulãt. 19.a
Albini exercitus qualis 56.a
Allobrogibus, ob coniurationem detectam, præmia decernuntur 21.b
Ambitio uitium uirtuti proprius, quàm auaritia 5.a
Amicitia firma, idẽ uelle, idem

idem nolle 9.*a*
Ambitio corrumpit animos 5.*a*
Annibal Romanos afflixit 34.*a*
Animus diuinus 1.*a*
Annius coniuratus 7.*b*
Antonius 11.*b*
Aquila, Catilinæ uexillum 30.*b*
Aſpar Numida 90.*a*
Atheniẽſium res amplæ, maiores tamen ob ingenia ſcriptorum 4.*a*
Autronius conſul deſignatus 8.*a*
Auentinus mõs bis à plebe in ſeceſſione occupatus 49.*a*
Autronius coniuratus 7.*&* 8.
Aueto, pro, ualeto 15.*b*
Auaritia bonas artes perdit. 5.*a*

B.

Bellienus prætor 88.*b*
Beſtia tribunus pl. 18.*b*
Beſtia coniuratus 7.*b*
Bellum maritimum 17.*a*
Bellũ Mithridaticũ 17.*a*
Bocchus cũ Iugurtha coniungitur 84.*a*
Bocchus Maurorum rex 43.*a*
Bocchi regis uxor Iugurthæ filia 73.*a*
Bomilcar Maſſiuam occidendum curat 51.*b*
Bocchus reſpondet Syllæ 87.*b*
Bomilcaris in Iugurtham inſidiæ detectæ 69.*b*
Bonilcar contra fidem publicam reus fit 52.*a*
Bomilcar à Metello corrumpitur 65.*a*
Bocchus Romanis Iugurtham tradit 92.*b*
Bomilcar à Iugurtha necatur 70.*a*
Brutus Semproniæ maritus. 17.*b*

C.

Catilina, fortiter pugnãs, occi-

occiditur 31.a
Capua municipium 13.a
Catulus C. Cæsaris inimicus 21.a
Cassius coniuratus 19.a
Catilina prohibitus petere consulatum 8.a
Catilina patricius 14.a
Catilina lege Plautia interrogatus ab L. Paullo 13.b
Catilinæ literæ ad Q. Catulum 15.a
Catilina paratus ad dissimulanda omnia 13.b
Catilina hostis à senatu iudicatus 15.b
Capsa capitur à Mario 81.a
Calpurnius à Iugurtha corruptus 47.a
Calpurnius consul acriter Numidiã inuadit 47.a
Catilinæ uerba ad milites 29.b
Catabathmos 41.b.42.b
Catilinæ oratio ad cõscios coniurationis 9.a
Catonis de coniuratis sententia 27.a
Capitolium incensum xx. annis ante coniurationẽ Catilinæ 20.a
Catilinæ mores, & ingenium 2.b
Cassius prætor ad Iugurtham mittitur 50.b
Catonis natura, ac mores 28.a
Catonis de coniuratis oratio 25.a
Capsa ab Hercule condita 29.b
Catilinæ uxor Aurelia Oreſtilla 7.a
Catilinæ socij 6.& 7.
Catilina nobilem uirginẽ, & Vestæ sacerdotem stuprauit 7.a
Catilina consulatum petit 11.b
Cassius longinus coniuratus 7.b
Catulus à Catilina literas acci-

accipit 15.a
Catilinæ exercitus 28.b
Capſa, oppidum Numidiæ magnum & ualidũ 79.b
Catilinæ literæ ad conſulares 15.a
Catilina repetũdarũ reus 8.a
Carthago deleta diſcordiam Romæ peperit. 54.b
Cæſar ſtatilium cuſtodit. 20.b
Cæſaris ſententia de coniuratis 24.b
Cæſar pontifex maximus creatus, Catulo deiecto. 21.b
Cæſaris ſententia de coniuratis 22.a
Cæſaris natura, & mores 27.b
Cethegus cõiuratus 7.b
Cethegus audax 24.a
Ceparius cõiuratus 19.b
Cicero conſul inſidijs petitus 12.b
Cicero cõſul refert in ſenatu de coniuratis 22.a
Cicero homo nouus 11.a
Cicero inquilinus ciuis 14.a
Cirtha Iugurthæ tradita 46.a
Ciuilis belli cauſa 33.b
Cirtha oppugnatur à Iugurtha 44.a
Ciceronis conſulis ſolicitudo, quid agendum ſuper coniuratis 19.b
Cicero conſul 11.a
Coniuratio ſecunda 8.a
Conſul uel à ſenatu, uel à populo ſummam poteſtatem accipit 12.b
Cornelius inſidiatur Ciceroni 12.b
Coniuratio prima 7.b
Cõiuratorũ partes, et ſuũ cuiuſque munus 18.b
Coniurati quinque in carcere necantur 28.b
Conſulatus ante C. Mariũ nouo

nouo homini nemini mã datus 66.a.70.b
Coniuratio Catilinæ xx annis post incensum Capitolium 20.a
Cornificius Cethegum custodit 20.b
Coniurationis causa æs alienum 14.b
Coniuratio patefacta. 19.& 20
Cornelij tres fato Romæ regnaturi 20.a
Consul designatus sententiam primus rogatur. 22.a
Concordiæ ædes 19.b
Corpus homini cum belluis commune 1.a
Coniurationi particeps. 7.b
Cõiurationis prȩmia 10.a
Cornelius coniuratus 7.b
Consulatus petendi legitimi dies 8.a
Concordia paruæ res crescunt 36.a
Crassus malorum patronus 21.a
Crassus Pompeio inimicus 8.& 8
Crassus Gabinium custodit 20.b
Crassus coniurationis conscius iudicatus 20.b
Curij cum Fuluia consuetudo 20.b
Curius senatu motus à censoribus probri gratia 10.b
Curius coniuratus 7.a
Cyrus in Asia bella gerere primus cœpit 1.b
Cyrene colonia 43.a
Cyrenenses magni, atque opulenti 72.b

D.

Dabar ex gente Massanisæ 90.b
Damasippus iussu L. Syllæ occisus 24.a
Discordia res maximæ dilabuntur 36.a

Equi-

E.

Equites R. cum telis circum ædē concordiæ 21.b
Equites Cæsari gladio minitantur 21.b
Equidem scitis, latina locutio 29.b
Exempla mala ex bonis initijs orta 23.b

F.

Fabius Sanga Allobrogū patronus 18.a
Fabij Maximi uerba 33.a
Filius à patre necatus. 17.a
Fœdus irritum, quia factum iniussu senatus & populi 53.b
Fuluius Nobilior coniuratus 7.b
Fuluia Curij amica 10.b
Fuluia coniurationem detexit 11.a
Fuluius à patre necatus, 17.a
Fuluius ad Catilinam profiscitur 17.a
Fuluius Flaccus ab Opimio cōsule occisus 41.a

G.

Gauda, Manastabilis filius, Massanisæ nepos. 67.a
Gallis armis præstantes. 27.b
Gallorum gens infelicissima Romano nomini. 26.b
Galli apud Romanos formidabiles 92.b
Gallica gēs bellicosa 17.b
Gabinius coniuratus 7.b
Getuli et Lybius ferarum more uiuentes 42.a
Getuli, genus hominum ferum, & incultū 73.a
Getuli Africam habuere. 42.a
Gladiatoriæ familiæ 13.a
Gracchus ab opinio Consule occisus 41.a
Gracchi plebem uindicare in libertatē conantes, occiduntur 55.a

Græci uerberibus animad uertebant in ciues 24.*b*
Græci facundia dati 27.*b*

H.

Hercules Lybijs capſam condidit 79.*b*
Hercules in Hiſpania periit 42.*a*
Hiempſal Micipſæ filius. 34. *a*
Hippo à Phœnicibus condita 42.*b*
Hiempſal occiditur 37.*b*
Hiempſal natura ferox, Iugurtham deſpiciens. 36.*b*
Hiempſal Africæ rex 41.*b*

I.

Imagines maiorũ ad uirtutem accedunt 33.*b*
Interrogare, pro, in iudicium uocare 13.*b*
Ingenium præſtat uiribus 1. *a*
Itali ſuffragia terebant. 54.*a*
Italos necari iudicio, leges permittebant 69.*a*
Italiæ uaſtitas ex bello ciuili 33.*b*
Iugurtha proditur Romanis à Boccho 92.*b*
Iugurtha omni Numidia potitur 37.*b*
Iugurtha à Scipione laudatus 35.*b*
Iugurthinum bellum magnum, atrox uaria uictoria 33.*b*
Iugurtha Bebium tribunum ple. corrũpit 50.*b*
Iugurtha à Micipſa patruo filij loco habitus. 34.*a*
Iugurtha adoptatur à Micipſa 35.*b*
Iugurtha Adherbalẽ pugna uincit 37.*b*
Iugurtha Manaſtabilis filius ex concubina, Maſſaniſæ nepos 34.*a*
Iugurtha cum Aulo, Albini conſulis fratre, fœdus facit 53.*b*

Iugurtha Romam uenit. 50.b
Iugurtha Cirtha potitur. (46.a
Iugurtha bellum resumit. 65.b
Iugurtha castra Romana capit 53.a
Iugurthæ peritia in re militari 57.b
Iugurtha exercitū de Getulis cogit 73.a
Iugurtha uincitur 60.a. 69.b
Ius gentium, et æquum bonum diuersa 52.a
Iugurthæ ira, & insidiæ in Hiempsalem 37.a
Iugurthā præsentē Memmius ad populum accusat 51.a
Iugurtha Adherbalē uincit 44.a
Iugurtha qualis 33.b. 35.a
Iugurtha regnum Adherbalis inuadit 43.b
Iugurthæ sæuitia 46.b
Iugurtha Cirtham oppugnat 44.a
Iugurtha Adherbalē necat 46.b
Iugurtha Opimium corrumpit 41.a
Iugurtha Numidarum rex 33.b
Iugurtha Bocchum regē ad bellum Romanum cōpellit 73.a
Iugurthæ filia Bocchi regis uxor 73.a
Iugurthæ deditio 47.b
Iugurtha legatos Romam mittit 37.b
Iugurtha excusatur à legatis 40.b
Iugurtha ad deditionem descendit 6.a
Iunius coniuratus 12.a
Iunius Silanus sententiā primus rogatur 22.a
Ingenium præstat uiribus 1.a
L.
Latini suffragia ferebant 54.a

Lacedæmonij Athenienſes uicere 24.*a*
Laris oppidum 80.*b*
Leptis à Sidonijs conditũ 72. *b*
Legis præſidiũ à prætore debitoribus ereptũ 14.*b*
Lentulus coniuratus prætor 19.*b*
Lex Memmij 50.*b*
Lex Satyra 47.*b*
Leptis à Phœnicibus condita 42.*b*
Leges pro uita ciuium R. 23.24
Lentulus patricius, & cõſularis in carcere necatus 28.*b*
Lex Porcia 23.*b*
Lentulus cuiuſque modi genus hominum ad coniurandum ſolicitat 17.*a*
Legati ad Iugurthã 45.*b*
Lentulus audax 14.*a*
Lex Plautia 13.*b*
Lex pro debitoribus aduerſus fœneratores 14.*b*
Lentulus Sura cõiuratus 7. *b*
Lentulus coniuratus Lentulo Spintheri in cuſtodiam traditus 20.*a*
Loquendi genus, ante diẽ VI. *Cal. pro* VI. *Cal.* 64. *b*
Loquendi genus, de ſuo loco pugnam facere 64.*b*
Loquendi genus, clemens rumor 44.*a*
Loquendi genus antiquũ, domi militiæq;, pro, in militia 12.*b*
Loquendi genus, manifeſtus rerũ capitaliũ, manifeſtus ſceleris 27.*a*.52.*b*
Loquendi genus, ignarus populi R. pro ignorans 43.*a*. 73.*a*
Loquendi genus, regio hoſtibus ignara, pro, ignota 60.*a*
Loquendi genus, faciant idẽ maioribus ſuis, pro, faciant id, quod maiores ſui fecere 76.*b*
Loquendi genus antiquũ, eſſe ad urbem 13.*a*
Loquendi genus, equidem V *ſci-*

ſcitis 29.*b*
Lybies Africam habuere 42.*a* M.
Magiſtratus minores uigilijs præerant 23.*b*
Magiſtratuum inſignia à Tuſcis ſumpta 24.*b*
Mamilij tribuni pl. rogatio aduerſus corruptos à Iugurtha 54.*a*
Manlius Marij legatus. 78.*b*
Manlij ad Marcium regẽ legati, & mandata 14.*a*
Mãlius Feſulanus cõiurationis particeps 11.*a*
Manlius Torquatus filiũ necari iuſſit 26.*b*
Manlius hoſtis à ſenatu iudicatus 15.*b*
Manlius tribunus pl. 70.*b*
Marcius imperator ad urbẽ, triũphũ petens 13.*a*
Marius Capsã capit 81.*a*
Marij uirtus in pugna 84.*b*
Marius de Iugurtha triũphauit 92.*b*
Marius Romanorum in re bellica princeps habitus 92.*b*
Marius Iugurthæ & Bocchi exercitus fũdit 85.*b* 86.*b*
Marius literarum Græcarum ignarus 77.*a*
Marius conſul creatur 70.*b*
Marius iterũ conſul 92.*b*
Marij legatus Manlius. 76.*b*
Mario decreta Gallia 92.*b*
Mario aruſpices lætã fortunam pollicentur 65.*b*
Marij & Metelli inimicitiarum origo 66.*b*
Marij cicatrices aduerſo corpore 77.*a*
Marij patria, natura, mores 66.*a*
Marius infeſtus nobilitat: 75.*a*
Marij ad populum oratio 75.*b*
Marius Metelli legatus 57.*a*
Marius Numidiam inuadit

dit 29.a
Marcius imperator ad urbem triumphum petens 23 a
Mario Numidia traditur à populo 70.b
Massanisa rex Numidarum 34.a
Massanisa bellica uirtute præstans 34.a
Massanisæ filij tres 34.a
Masiua Iugurthæ iussu occisus 51.b
Mauri dicti, qui antea Medi 42.b
Mauris Bocchus imperauit 43.a
Medi postea Mauri dicti 42.b
Mēmius tribunus pl. 46.b
Memmij rogatio 50.b
Memmij oratio ad populum 48.a
Memmius Iugurthæ præsentem ad populum accusat 51.a
Metellus Numidiam uastat 61.b
Metellus Iugurtham uincit 6.a
Metelli mollities animis. 74.b
Metellus Thalam oppidū obsidet, & capit, 71.b 72.a
Metellus Celer prætor 13.a
Metellus Zamam oppugnat 64.a
Metellus oppugnationem Zamæ frustra tentatam omittit 64.b
Metellus exercitum licentia et ignauia corruptū ad militarem disciplinā reuocat 56.b
Metellus Creticus imperator ad urbem, triumphū petens 13.a
Metelli ad Bocchum legati 74.b
Metellus Bomilcarē corrumpit 65.a
Metellus consul in Numidiam ad bellum proficiscitur 55.b
Metelli calliditas 57.a
Metellus Romæ lætißimis

animis accipitur 79.a
Micipsæ consilium aduersum Iugurtham 34.b
Micipsæ uerba ad Iugurtham 36.a
Micipsa Iugurtham adoptat 35.b
Micipsa moritur 36.b
Micipsæ filij duo 34.a
Micipsa Massanisæ filius, & regni heres 34.a
Militia magis procedit animi ui, quàm corporis uirtute 1.b
Milites ex classibus lecti. 78.b
Milices capitecensi 78.b
Mulieres psallere & saltare elegantius non decet 11.b
Mulucha flumen Iugurthæ Bocchiq; regnum diuidebat 81.b
Murena citeriori Galliæ præfectus 18.a
Muthul Numidiæ flumen 58.a
N.
Neronis sententia de coniuratis 22.a
Nobilitatis superbiæ quoqun primum tẽpore obuiam itum sit. 33.b
Numantia deleta 35.b
Numidiæ alij se Iugurthæ, alij Adherbalẽ adiungunt 37.b
Numidiæ Romanos inuadunt 59.a
Numidiæ pars firmior Iugurthæ, speciosior Adherbali traditur 41.b
Numidæ plerũque lacte, & ferina uescebantur. 80.a
Numidia uastatur à Metello 61.b
Numidæ infidi, ingenio mobiles, nouarum rerũ auidi 57.a.67.b
O.
Octauius Rufio quæstor. 88.b
Opimius C. Gracchum Cõsul occidit 41.a
Opimius à Iugurtha corruptus 41.a
Opimius legationis princeps. 41.a.

P.

Pater filium necat 17.a
Paullus accusator Catilinæ 13.b
Persæ alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere 42.a
Petreius Antonij consulis legatus 30.b
Piso quæstor pro prætore in citeriorem Hispaniã missus 8.b
Phœnices oppida multa in Africa cõdidere 42.b
Phileni uiui obruti pro Pœnorum rep. 73
Piso coniurationis auctor 8.a
Piso C. Cæsaris inimicus. 21.a
Piso interficitur 8.b
Plautia lex 23.b
Plebis secessio à patribus & causæ 14.b
Plebis ex secundis rebus insolentia 54.b
Plebis duæ secessiones. 49.a
Plebis animi, post detectã coniurationem, mutati. 20.b
Plebs urbana infamis, & egens 16.a
Plebis opes quando immi nutæ 17.a
Pompeius consul tribuniciam potestatem restituit 16.b
Pompeius ad bellum maritimum, & Mithridatisum missus 17.a
Pompeij potentia formidolosa 8
Pompeius Rufus prætor 13.a
Pomptinius prætor 19.a
Pons Miluius 19.a
Pontifex max. C. Cæsar 21.a
Populus potestatem summam dat 12.b
Prælium cum Catilina cõmittitur 30.b
Probitas per se ipsa parũ tuta 38.b
Punica fides incerta 90.b

Q.

Quæstor pro prætore 8.b

Re-

R.

Regni præsidia sunt amici 36.a
Resp. duabus artibus curanda, audacia in bello, æquitate in pace 4.b
Reges primum imperij nomen in terris 1.a
Rhodiornm à Romanis defectio 22.b
Rhodij opibus populi R. creuere 22.b
Romani belli gloria præstantes 3.b
Romani Græcis facundia præstiterunt 27.b
Romanorum magistratuũ insignia à Tuscis sumpta 24.b
Roma libertatem adepta, breui plurimum creuit. 3.b
Romano imperio ad occasum ab ortu solis omnia parebant 15.b
Romani exercitus prima corruptio 5.b
Romani Gallos belli gloria uicerunt 27.b
Romanorum arma à Samnitibus sumpta 24.b
Roma à Troianis condita 3.a
Romæ oĩa uenalia 35.b
Romę, post Carthaginẽ delętam, orta seditio 54.b
Rutilius Metelli legatus. 59.a

S.

Satyra lex 47.b
Scaurus quæsitor 54.a
Scaurus in senatu princeps 45.b
Scaurus qualis
Scaurus à Iugurtha corruptus 47.a
Scipio Iugurtham laudat 35.b
Scipio Romani exercitus imperator bello Numãtino 34.b
Scipionis uerba ad Iugurtham 35.b
Scipionis Africani uerba 33.a
Scipionis literæ ad Micipsam 35.b
Sempronia coniurationis particeps 11.b

Sempronia lex de prouincijs 46.*b*
Sempronia D.Bruti uxor 17.*b*
Senatus consultũ de cõiuratis in sententiam Catonis factum 28.*a*
Senatus misericordia, ac manſuetudo 15.*a*
Senatus consultũ de Numidiæ regno 41.*a*
Senatus in ædem Concordiæ uocatus 20.*a*
Senatores indigni ordine. 33.*a*
Senatus poteſtatem ſummam dat 12.*b*
Senatus conſulti ſumma uis 12.*b*
Senius ſenator 12.*b*
Sicca oppidũ à Iugurtha primum defecit 62.*b*
Sitius Numãtinus cõiurationis particeps 10.*a*
Siſenna hiſtoricus 83.*b*
Statilius cõiuratus 7.*b*
Supplicia pro precibus 4.*b*
Suthul obſidetur 52.*b*
Sylla cõſul deſignatus 8.*a*
Sylla de ambitu punitus 8.*a*
Sylla Marij quæſtor 83.*a*
Syllæ mores, & ingenium 83.*b*
Syllę fratres cõiurati 7.*b*
Syllę magnanimitas 89.*b*
Syllæ uerba ad Bocchum 87.*a*
Syphax Numidiæ rex 34.*b*
Syrtes in extrema Africa ſinus duo 72.*b*

T.

Tana flumen 80.*b*
Tarquinius coniurationis index 20.*b*
Tarquinius index in uincula conijcitur 21.*a*
Thala oppidũ à Metello obſidetur 71.*b*
Tiberij Neronis ſentẽtia de coniuratis 22.*a*
Torquatus filium necari iuſſit 26.*b*
Tuba pugnæ ſignum 31.*a*
Tullianum, locus in carcere 28.*a*

Turpilius, desertor præsidij, à Metello necatur. 69.a
Turpilius Silanus, oppidi præfectus 68.a
Turpilius ciuis ex Latio 69.a
Transpadani Romæ iudicati de repetũdis 21.b
Tribunatus pl. summa potestas 16.b
Tribunicia potestas Pompeio, & Crasso cos. restituta 16.b
Triumuiri capitales 28.a
Troiani Romã condidere, Aenea duce profugi 3.a

V.

Vacca diripitur 69.a
Vacca oppidum, forũ rerum uenalium 57.a
Vaccenses à Metello deficiunt 68.a
Valerius Flaccus prætor 19.a
Vargunteius coniuratus 17.a
Vargũteius insidiatur Ciceroni 12.b
Vitabundus 86.b
Volux Bocchi filius 89.b
Vulturnius Crotoniensis coniuratus 19.a
Vulturnius prætoribus sedat 19.b
Vulturnij indicium de cõiuratis 20.a
Vulturnio, ob detectã cõiurationẽ, præmia decernuntur 21.b
Vmbrenus. Allobroget ad coniurandum hortatur 17.b
Vmbrenus coniuratus. 17.a

Z.

Zama regni Numidię arx 62.b
Zama oppugnatur 63.a 60.a.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE